

Walenty Baluk*
Mykola Doroshko**

Historia – płaszczyzna wpływu w relacjach rosyjsko-ukraińskich w latach 2014-2022***

History – a plane of influence in Russian-Ukrainian relations in 2014-2022

Abstract: The analysis of the Russian-Ukrainian relations case study shows two different models of determining contemporary historical memory. The first (Russian) consists of continuing the imperial traditions in historiography and politics of memory, focused on maintaining the superpower myths of the tsarist and Soviet empires. The second (Ukrainian) points to an attempt by researchers and the political class to escape from the influence of Russian historiography as well as to shape their own national historical narrative and policy of memory, connected with in the European tradition.

Geopolitical and historical determinism are the basis of Vladimir Putin's imperial policy, trying to imitate the founders of the tsarist (Peter I) and Soviet (Stalin) empires. The conflict of the Russian imperial historical memory with the Ukrainian one was a significant reason for the aggression of the Russian Federation towards Ukraine.

The Russian Federation has chosen an aggressive model of memory policy, treating history as a tool of influence against the so-called near and far abroad.

Keywords: Ukraine, Russian Federation, historical memory, memory policy

Wstęp

W wymiarze kulturowo-cywilizacyjnym Ukraina zawsze była usytuowana w Europie Środkowo-Wschodniej, której dziedzictwo historyczne w XX w. zostało naznaczone przez dwa totalitaryzmy nazywane hitleryzmem i stalinizmem. Przegrana hitlerowskich Niemiec w II woj-

* Walenty Baluk – prof. dr hab., Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3295-4872>.

** Mykola Doroshko – prof., Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0173-9416>.

*** Artykuł został przygotowany w ramach programu NAWA, grant „*Quest for the Past: Politics of History in the 'United Europe' and Around (Actors, Actions, Outcomes, end of the 1980s-2020s)*”.

nie światowej doprowadziła do rozliczenia zbrodni nazistowskich oraz ukształtowania tzw. *gorącej pamięci*. Natomiast na poziomie międzynarodowym zbrodnie komunistyczne nie zostały osądzone, sprzyjając formowaniu tzw. *chłodnej pamięci*¹. Rozpad Układu Warszawskiego oraz ZSRR sprzyjał uniezależnieniu się państw i narodów Europy Środkowo-Wschodniej oraz przewartościowaniu własnej historiografii, która w okresie panowania rosyjskiego została „zniewolona” przez imperium. Historia i pamięć odgrywają ważną rolę w procesie kształtowania narodu politycznego oraz państwa ukraińskiego. Polityka historyczna Federacji Rosyjskiej w wymiarze zewnętrznym skupiała się na przeciwdziałaniu „odmrażania” pamięci w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym również na Ukrainie.

W przedstawionym w niniejszym artykule studium przypadku na przykładzie relacji rosyjsko-ukraińskich pokazemy, jak historia była wykorzystywana według dwóch zupełnie odmiennych modeli. Pierwszy (rosyjski) oscylował wokół kształtowania rosyjskiej historiografii kreującej na potrzeby polityki wewnętrznej i zewnętrznej narracji państwa imperialnego. W ramach tego modelu tzw. narodom niehistorycznym, w tym Ukraińcom, nie przysługiwało prawo do samostanowienia, lecz jedynie rola „masy” etnograficznej. Natomiast drugi (ukraiński) wskazywał na dążenia narodu zależnego do niepodległości, m.in. na podstawie kształtowania własnej historiografii oraz odrębnej tożsamości narodowej. Rosja dążyła do narzucenia innym narodom własnego postrzegania historii oraz określonego postępowania i myślenia w zakresie polityki pamięci. Powyższe pozwala na sformułowanie przypuszczenia o determinizmie historycznym w rosyjskiej historiografii i polityce pamięci. Ponadto władze w Rosji traktują historię jako istotną płaszczyznę wpływów wewnętrznych i międzynarodowych.

1. Historia jako płaszczyzna wpływu w stosunkach międzynarodowych

Oddziaływania między państwowe stanowią podstawową oś dynamiki stosunków międzynarodowych, współtworząc także różnego rodzaju

1 Т. Журженко, *Геополітика пам'яті*, «Критика» [T. Zhurzhenko, *Geopolityka pam'yati*, „Krytyka”] 2009, nr 3-4, s. 12-15.

ramy oddziaływań pozapaństwowych. W badaniach nad stosunkami międzynarodowymi brano pod uwagę nie tylko oddziaływanie polityczno-militarne, które dominowało do trzeciej ćwierci XX w., lecz także ekonomiczne, kulturowe, ideologiczne i inne formy². Oddziaływanie może przybierać formę stosowania instrumentów (środków) wywierania wpływu, rozumianych jako wszystkie zasoby, przy użyciu których wspomniane podmioty mogą kształtować pożądane postawy i działania u innych podmiotów stosunków międzynarodowych³.

Nauki o polityce wpływ postrzegają jako powodowanie przez jednych ludzi określonego postępowania, postawy, sposobu myślenia, postrzegania, a nawet odczuwania czy stanu psychicznego innych ludzi. Zatem wpływ wykazuje zachodzące zależności między dwoma podmiotami, indywidualnymi bądź zbiorowymi, nie ma charakteru normatywnego i przyrodniczego⁴. Kategoria wpływu w stosunkach międzynarodowych nie jest wystarczająco opisana. Lubelski badacz, Marek Pietraś, definiuje tę kategorię jako transgraniczne działanie uczestników stosunków międzynarodowych, podejmowane w celu zmiany zachowań innych uczestników tych relacji. Współzależności we współczesnych stosunkach międzynarodowych warunkują konieczność realizowania wartości ważnych dla jednych podmiotów, szczególnie państw, poprzez modyfikacje/utrwalanie zachowań innych podmiotów. Wpływ jest działaniem intencyjnym, związanym z realizacją zdefiniowanych interesów aktorów oraz nie ma charakteru jednorazowego, a stanowi proces⁵. Jako podmioty wpływu mogą występować państwa, struktury ponadpaństwowe oraz podmioty niepaństwowe. Ze zjawiskiem wpływu międzynarodowego pozostają w związku instrumenty oddziaływań zarówno jednokierunkowych,

2 J. Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000, s. 218, 219.

3 M. Górecki, *Cztery modele wywierania wpływu na podmioty stosunków międzynarodowych w perspektywie konstruktywistycznej*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4709/Cztery%20modele%20wywierania%20wpływu%20na%20podmioty%20stosunkow%20międzynarodowych%20w%20perspektywie%20konstruktywistycznej.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [11.07.2022].

4 *Encyklopedia politologii. Pojęcia, teorie i metody*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Warszawa 2016, s. 717.

5 M. Pietraś, *Kategoria wpływu w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, B. Bojarczyk, A. Ziętek (red.), Lublin 2008, s. 15-28; T. Kapuśniak (T. Stępniewski), *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Warszawa – Lublin 2008, s. 15.

jak we współzależności. Przejawiają się zarówno w sferze politycznej, jak i ekonomicznej, kulturowej itp.⁶.

Kultura i historia odgrywają ważną rolę w stosunkach międzynarodowych, w szczególności w budowaniu miękkiej siły państwa⁷. Zdaniem Ulricha Krotza, koncept historyczny jest jednym z wyróżniających się czynników kształtujących narodowe interesy i skłonności w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa⁸.

Rozpatrując kwestie historii jako płaszczyzny wpływu w stosunkach międzynarodowych, niewątpliwie należy odwołać się do pojęcia polityki historycznej, mającej wymiar wewnętrzny i zewnętrzny. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z budowaniem tożsamości oraz edukacją obywatelską, natomiast w drugim – z kształtowaniem obrazu państwa na arenie międzynarodowej. Polityka historyczna od zawsze stanowi ważny element zarówno polityki wewnętrznej państwa, jak i jego stosunków międzynarodowych, relacji z sąsiadami, dawnymi sprzymierzeńcami czy przeciwnikami⁹. Polityka pamięci często jest postrzegana jako rodzaj miękkiej siły w stosunkach bilateralnych i multilateralnych państw¹⁰ oraz jako segment dyplomacji kulturalnej¹¹.

Rosyjscy badacze pamięć historyczną rozpatrują m.in. w kategoriach bezpieczeństwa narodowego, podkreślając wagę powyższej kwestii w zglobalizowanym świecie obciążonym destabilizacją stosunków międzynarodowych, wojnami i globalnym kryzysem migracyjnym, który może przerodzić się w konflikt międzycywilizacyjny. Głęboka transformacja etniczno-kulturowych kodów w procesie globalizacji, gwarantujących narodom ich rozwój historyczny i kulturowy, doprowadziła do kulturowej unifikacji. Powyższe, zdaniem rosyjskich profesorów J. Sawruckiej i S. Ustinkina, w warunkach kształtowania nowego porządku międzynarodowego wymaga szczególnego potraktowania

6 Cz. Maj, *Wpływ w stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 1, s. 7-15.

7 M. Znojek, *Kultura jako źródło soft power państwa*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2018, nr 53/2, s. 101.

8 Ul. Krotz, *History and Foreign Policy in France and Germany*, Palgrave Macmillan, London 2015, s. 24-40.

9 A. Wójcik, *Polityka historyczna jako forma budowy wizerunku Polski na arenie międzynarodowej*, „Świat Idei i Polityki”, t. 15, 2016, s. 438-451.

10 P. Łukasik, *Memory as a soft power: A case of Polish-Lithuanian dialogical memory*, „Acta Politica Polonica” 2020, nr 2(50), s. 5-19.

11 D. Clarke, P. Duber, *Polish Cultural Diplomacy and Historical Memory: the Case of the Museum of the Second World War in Gdańsk*, „International Journal of Politics, Culture, and Society”, vol. 33, 2020, s. 49-66.

pamięci historycznej narodu rosyjskiego i „rosyjskiego superetnosu” w ramach polityki bezpieczeństwa narodowego¹². Rosyjscy badacze twierdzą, że kryzys tożsamości historycznej i kulturowej może doprowadzić nawet do zmniejszenia geopolitycznego znaczenia państwa¹³. Profesor Olga Woronowa, wskazując na rywalizacyjność współczesnych stosunków międzynarodowych, podkreśla istotną rolę w tym procesie kwestii tożsamości narodów i państw. W celu przetrwania oraz nawiązania rywalizacji powyższa kwestia warunkuje konieczność stabilnego i ugruntowanego poczucia tożsamości w oparciu o odrębny kod historyczno-kulturowy. Badaczka uważa, że polityka *soft power* Rosji nie jest możliwa bez połączonych potencjałów polityki kulturalnej oraz polityki pamięci. Podejmując działania w tym zakresie, państwo rosyjskie powinno przeciwdziałać kształtowaniu negatywnego wizerunku Rosji jako „państwa agresora” lub „imperium zła”¹⁴.

Pamięć historyczna jako *soft power* polityki zagranicznej Rosji zyskała na znaczeniu po wojnie rosyjsko-gruzińskiej (2008). Świadczą o tym dokumenty strategiczne Federacji Rosyjskiej oraz liczne prace rosyjskich badaczy i ekspertów¹⁵. Kwestie kultury i pamięci w polityce

- 12 E. Савруцкая, С. Устинкин, *Историческая память как фактор национальной безопасности*, «Власть» [Ye. Savrutskaya, S. Ustinkin, *Istoricheskaya pamyat kak faktor natsionalnoy bezopasnosti*, „Vlast”] 2019/6, s. 225-230.
- 13 С.В. Устинкин, А.В. Рудаков, *Идентичность – объект современного глобального противоборства*, «Обозреватель – Observer» [S.V. Ustinkin, A.V. Rudakov, *Identichnost – obekt sovremennogo globalnogo protivoborstva*, „Obozrevatel – Observer”] 2017, nr 9, s. 60.
- 14 О. Воронцова, *Культура и историческая память как ресурс «мягкой силы» России на международной арене* [O. Vorontsova, *Kultura i istoricheskaya pamyat kak resurs „myagkoy sily” Rossii na mezhdunarodnoy arene*], <https://histrf.ru/read/articles/kultura-i-istorichieskaia-pamiat-kak-riesurs-miaghkoi-sily-rossii-na-miezhdunarodnoi-arienie> [15.07.2022].
- 15 В. Франц, *Потенциал мягкой силы исторической памяти во взаимном сближении жителей государств Центральной Азии и россиян*, «Дискурс-ПИ» [V. Frants, *Potentsial myagkoy sily istoricheskoy pamyati vo vzaimnom sblizhenii zhiteley gosudarstv Tsentralnoy Azii i rossiyan*, „Diskurs-PI”] 2020, nr 3(40), s. 54-73; А. Наумов, *Историческая память о Великой Отечественной войне как ресурс «мягкой силы» современной России*, «Известия Алтайского государственного университета» [A. Naumov, *Istoricheskaya pamyat o Velikoy Otechestvennoy voyne kak resurs „myagkoy sily” sovremennoy Rossii*, „Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta”], 2020, nr 6(116), s. 41-45; Д.М. Ковба, *Политика памяти в контексте теории «мягкой силы»* [D.M. Kovba, *Politika pamyati v kontekste teorii „myagkoy sily”*], https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/42282/1/978-5-7996-1865-0_2016_20.pdf [17.07.2022]; К.А. Пахалюк, *Мягкая сила и политика памяти в контексте внешней политики современной России: точки пересечения* [K.A. Pakhalyuk, *Myagkaya sila i politika pamyati v kontekste vneshney politiki sovremennoy Rossii: tochki peresecheniya*], <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4772> [17.07.2022]; О. Воронцова, *Культура и историческая память как ресурс «мягкой силы» России на международной арене* [O. Vorontsova, *Kultura i istoricheskaya pamyat kak resurs „myagkoy sily” Rossii na mezhdunarodnoy*

zagranicznej Federacji Rosyjskiej, ze względu na specyfikę uprawiania polityki przez ekipę Władimira Putina, należy umieścić zdecydowanie po stronie *smart power*¹⁶, ponieważ sposób wykorzystania powyższych kategorii przez Rosję nie mieści się w ramach klasycznie pojmowanej polityki *soft power*. Cześć badaczy, opisując relacje bilateralne Rosji z sąsiadami, używa nawet określenia „historyczne wojny”¹⁷.

Propagowanie, a bardzo często narzucanie, własnej narracji historycznej sąsiadom, w połączeniu z agresywną polityką państwa rosyjskiego, spowodowało przekształcenie koncepcji „ruskiego miru” z miękkiej w twardą siłę¹⁸. Aneksja Krymu i okupacja Donbasu położyły kres rosyjskiej *soft power* na Ukrainie, a negowanie przez Rosjan ukraińskiej odrębności historyczno-kulturowej wyraźnie przyspieszyło proces kształtowania ukraińskiego narodu politycznego. W związku z agresją Rosji wobec Ukrainy znaczna część badaczy rozpatruje kulturę i historię jako dodatkowe wymiary wojny hybrydowej¹⁹. Z tego względu powyższe kwestie były również rozpatrywane w kontekście bezpieczeństwa narodowego²⁰. Natomiast w odróżnieniu od rosyjskich badaczy dla ukraińskich naukowców punktem odniesienia nie był amerykański imperializm kulturowy, lecz rosyjski w postaci twardej polityki „ruskiego miru”. Zdaniem ukraińskiej badaczki, Larysy Jakubowej, historia i polityka pamięci stały się jednym z narzędzi „ruskiego miru”, a naturalny proces odseparowania ukraińskiej historiografii od rosyjskiej po rozpadzie ZSRR nie przebiegał bezkon-

arene, <https://histrf.ru/read/articles/kultura-i-istorichieskaia-pamiat-kak-riesurs-miaghkoi-sily-rossii-na-miezhdunarodnoi-arienie> [17.07.2022].

- 16 Zob. J. Sadłocha, *Pomiędzy miękką a twardą siłą: smart power*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012/13, s. 37-44.
- 17 А. Кучук, *Историческая политика как один из ключевых факторов в отношениях между Россией и Польшей* [A. Kuchuk, *Istoricheskaya politika kak odin iz klyuchevykh faktorov v otnosheniyakh mezhdu Rossiei i Polshey*] <https://russiancouncil.ru/blogs/mosmolrop/istoricheskaya-politika-kak-odin-iz-klyuchevykh-faktorov-v-otnosheniya/> [18.07.2022].
- 18 Г. Почепцов, *Пропаганда 2.0* [G. Pocheptsov, *Propaganda 2.0*], Kharkov 2018, s. 660; Ю. Мателешко, *Особливості політики «м'якої сили» Росії що до України* (1991-2013), «Збірник наукових праць» [Yu. Mateleshko, *Osoblivosti politiki „myagkoyi sili” Rosiyi shcho do Ukrainy* (1991-2013)], „Zbirnik naukovikh prats'”, 2020, nr 2(25), s. 70-7.
- 19 С. Сегеда, В. Шевчук, *Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір*, «Наука і оборона» [С. Cegeda, V. Shevchuk, *Gibrydna vijna Rosiyi proty Ukrainy: istorychnyy vymir*], „Nauka i oborona”, 2019/1, s. 31-35; O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Kraków 2017, s. 254-353.
- 20 В. Горбулін, *Світлова гібридна війна. Український фронт* [V. Gorbulin, *Svitova gibrydna vijna Ukrainyiskiy front*], Kharkiv 2017, s. 251-256.

fliktowo²¹. Podstawę tego konfliktu stanowi egzystencjalny problem rosyjskiej elity, która nie dostrzega odrębności Ukrainy, traktując naród ukraiński jako część narodu ruskiego/rosyjskiego, a ziemie ukraińskie jako integralną część swojego imperium. Natomiast sam fakt istnienia niepodległej Ukrainy jest rozpatrywany w kategoriach anomalii, prowadzącej do rozpadu wspólnej przestrzeni historycznej²². Eksperti z Narodowego Instytutu Studiów Strategicznych przy Prezydencie Ukrainy w kontekście wojny hybrydowej piszą o humanitarnej agresji Rosji wobec Ukrainy, w której historia jest jednym z rodzajów broni mających doprowadzić do desuwerenizacji państwa ukraińskiego²³.

Konflikt pamięci stanowi jedną z istotnych przyczyn wojny rosyjsko-ukraińskiej, *de facto* napędza i uzasadnia agresywną politykę Federacji Rosyjskiej²⁴. Powyższe uwarunkowania wojny Rosji wobec Ukrainy bardzo dobrze przedstawił francuski badacz Antuan Arjakovsky w kontekście krytycznej analizy koncepcji zderzenia cywilizacji. Uwzględniając założenia teologii politycznej, A. Arjakovsky odwołał się do mitologii narodowej Ukraińców i Rosjan. W rosyjskiej narracji Władimira Putina, wspieranego przez Patriarchę Cyryła oraz ideologów Aleksandra Dugina i Władysława Surkowa, Rosja powinna odzyskać potęgę i wielkość Świętej Rusi, a także ziemie ruskie zamieszkałe przez ludność rosyjskojęzyczną. Ukształtowane imperium euroazjatyckie będzie stanowiło przeciwwagę dla sekularyzowanej cywilizacji zachodniej, nieuchronnie zmierzającej ku upadkowi. Przeciwna narracja narodu ukraińskiego odwołuje się do spuścizny Rusi Kijowskiej, narodu przez długie lata ciemzonego przez rosyjskiego sąsiada, pragnącego pozbyć się zależności od azjatyckiej Rosji i przyłączyć się do wielkiej rodziny narodów europejskich²⁵. Zatem mamy do czynienia ze zderzeniem nie cywilizacji, lecz prawosławnego narodu-

- 21 Л. Якубова, «Русский мир» в Україні на краю прірви [L. Yakubova, „Russkiy mir” v Ukraini na kraju prirvu], Kyiv 2018, s. 86-98.
- 22 Г. Касьянов, *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна і сусіді* [G. Kasyanov, *Past continuous: istorichna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina i susidy*], Kyiv 2018, s. 352-353.
- 23 *Політика історичної пам’яті в контексті національної безпеки України: аналіт. Доповідь*, В.М. Яблонський (ред.) [Politika istorichnoyi pam’yati v konteksti natsionalnoyi bezpeky Ukrainy: analit. Dorovid, V.M. Yablonskiy (red.)], Kyiv 2019, ss. 144.
- 24 Zob. I.V. Богінська, *Конфлікти пам’яті у міжнародних відносинах*, «Регіональні студії» [I.V. Bogins’ka, *Konflikty pam’yati u mizhnarodnyh vidnosynah*, „Regionalni studiyi”], 2021, s. 103-109.
- 25 A. Arjakovsky, *Russie-Ukraine, de la guerre à la paix?*, Paris 2014, s. 256.

-imperium (Rosji) z prawosławnym narodem-państwem (Ukraina) na etapie jego konsolidacji.

2. Założenia polityki historycznej Rosji i Ukrainy

W Federacji Rosyjskiej możemy zaobserwować dwa podejścia w definiowaniu polityki pamięci. Pierwsze polega na rozpatrywaniu polityki pamięci w szerszym kontekście polityki symbolicznej (O. Malinowa), natomiast drugie zwraca uwagę na utożsamianie polityki pamięci z polityką historyczną (A. Miller). Do analizy działań Federacji Rosyjskiej w zakresie polityki historycznej, w tym wobec Ukrainy, będzie przydatne to drugie podejście. Definicja autorstwa A. Millera akcentuje konfigurację metod stosowanych przez państwo, włącznie z potencjałem administracyjnym i finansowym, w sferze historii i polityki pamięci, celem kształtowania narracji odpowiadającej elitom rządzącym²⁶. Rosyjska historiografia, podobnie do praktyki politycznej w tym zakresie, znajduje się pod wpływem heglowskiego historycyzmu.

Lwowski historyk, Leonid Zashkilniak, odnotowuje w ukraińskiej współczesnej historiografii dwie tendencje. Pierwsza polega na tworzeniu, zgodnie z podejściem normatywnym, kanonów historii Ukrainy, bardzo często w opozycji do imperialnej bądź mocarstwowej narracji sąsiadów. Taki przekaz najczęściej odbywa się według kanonów dialektyki procesu historycznego w ujęciu Hegla i Marksa, właściwej dla radzieckiej historiografii. Druga tendencja polega na wkomponowaniu ukraińskiej historiografii w ogólnoswiatowe trendy rozwoju badań historycznych. Badacz obrazowo przedstawia ten dylemat jako ideologia vs nauka²⁷.

Historiografia odgrywa zarówno pozytywną, jak i negatywną rolę w procesie kształtowania historycznej świadomości i pamięci. Znaczna część badaczy w dalszym ciągu znajduje się pod wpływem determini-

26 В. Черникова, *Политика памяти: региональная интерпретация* [V. Chernikova, *Politika pam'iaty: regionalnaya interpretatsiya*], „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2020, nr 1, s. 177.

27 Л.О. Зашкільняк, *Про свободу і обмеження в пізнанні минулого: українська історіографія на початку XXI століття*, «Харківський історіографічний збірник» [L.O. Zashkil'nyak, *Pro svobodu i obmezhen'nia v piznanni my'nulogo: ukrayins'ka istoriografiya na pochatku XXI stolittya* „Харківс'к'ї історіографічн'ї збірн'к'ї”, 2016, nr 15, s. 14-27.

zmu, uzależniając historiografię od pamięci historycznej²⁸. Analizowany przypadek pokazuje dwa odmienne podejścia w kształtowaniu pamięci historycznej. W Rosji większa część badaczy i klasy politycznej pozostaje w paradygmacie imperialnych tradycji w historiografii i polityce pamięci, kultywując narrację narodu dominującego. Z kolei ukraińscy naukowcy i elita podejmowali próbę wyjścia spod wpływów rosyjskiej historiografii oraz kształtowania własnej narodowej narracji historycznej i polityki pamięci zakotwiczonej w tradycji europejskiej. Niemilitarny kontekst wojny Rosji wobec Ukrainy w latach 2014-2022 wskazuje na zderzenie dwóch narracji pamięci historycznej: rosyjskiej – kultywującej paradygmat historii narodu-imperium, traktującego Ukraińców jako część narodu ruskiego/rosyjskiego, oraz ukraińskiej – kształtującej paradygmat historii Ukrainy jako narodu-państwa²⁹.

W sprawach kształtowania i szerzenia rosyjskiej pamięci historycznej, szczególnie w kontekście II wojny światowej, broniąc mitu ZSRR jako głównego zwycięzcy i wyzwoliciela Europy od nazizmu, Federacja Rosyjska działa dwutorowo. Po pierwsze, Rosja Putina zintensyfikowała działania na polu polityki historycznej skierowanej zarówno do rosyjskiego odbiorcy, jak i zagranicznego. Po drugie, rosyjska narracja w sprawie II wojny światowej stanowi stały element działalności maszyny propagandowej, wspieranej przez pierwsze osoby w państwie, zdecydowaną większość rosyjskich naukowców i ekspertów. Ponadto charakterystyczną cechą rosyjskiej propagandy jest systematyczność i długofalowość oddziaływania w ważnych dla Rosji sprawach. Zatem należy się spodziewać kontynuacji powyższych działań propagandowych i dezinformacyjnych. Dokonując rewizji historii oraz manipulując faktami, Rosja oskarża Zachód o fałszowanie prawdy, a chcąc uniknąć współodpowiedzialności za wybuch II wojny światowej, stara się ją rozmywać, obarczając winą Zachód, w tym również na Polskę³⁰.

28 Л. Зашкільняк, *Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії*, «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» [L. Zashkil'nyak, *Istorychna pam'yat' ta istoriografiya yak doslidnyč'ke pole dlya intelektual'noyi istoriyi*, „Ukrayina: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist'“], 2006-2007/15, s. 855-862.

29 Zob. О. Рафальський, *Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність* [O. Rafal's'kyj, *Cyvilizacijna identychnist' ukrajinstva: istoriya i suchasnist'*], Kyiv 2022.

30 W. Baluk, *Polska na celowniku Putina. Narracja rosyjskiej propagandy w sprawie wybuchu II wojny światowej*, „Biuletyn/Monitoring Propagandy i Dezinformacji” 2020, nr 1, s. 19.

Rosyjski badacz, A. Miller, uważa, że w odpowiedzi na aktywizację polityki pamięci w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w zakresie rozliczenia zbrodni komunistycznych Kreml został zmuszony do uprawiania polityki historycznej, ponieważ Rosja znalazła się na celowniku takiej polityki. Powody te zadecydowały o powstaniu w 2003 r. pierwszych projektów koncepcji i instytucji odpowiedzialnych za prowadzenie powyższych działań. Pierwsze plany zakładały powołanie instytutu pamięci narodowej, natomiast ostatecznie zwyciężyła koncepcja delegowania zadania uprawiania polityki historycznej organizacjom „niezależnym”³¹.

W Federacji Rosyjskiej mamy do czynienia z instytucjonalizacją pamięci historycznej oraz uczynieniem z niej narzędzia geopolityki, szczególnie w odniesieniu do państw obszaru poradzieckiego (imperium wewnętrzne) oraz państw Europy Środkowo-Wschodniej (imperium zewnętrzne), a także w rywalizacji z Zachodem o strefę wpływu.

W okresie rządów Władimira Putina z historii uczyniono najważniejszy element samoidentyfikacji nowej Rosji. Kontrolując historię, władza kontroluje społeczeństwo. Wewnętrzny wymiar polityki historycznej stanowi narzędzie zarządzania rosyjskim społeczeństwem. Celem powyższej polityki historycznej jest konsolidacja narodu wokół zaproponowanej przez władzę wizji historii, gdzie nie ma miejsca na inny punkt (demokratyczny/krytyczny) widzenia. Państwo (władza) monopolizuje historię, gdzie nie ma miejsca na przedstawienie złożonej historii, lecz następuje jej spłaszczenie i propagandowe wykorzystanie w kontekście uzasadnienia bieżącej polityki władz³².

W wymiarze instytucjonalnym polityką pamięci w Federacji Rosyjskiej zajmuje się Rosyjskie Towarzystwo Historyczne, którego reaktywacja nastąpiła w 2012 r. Na czele stowarzyszenia stanął Siergiej Naryszkin, były szef prezydenckiej administracji (2008-2011), przewodniczący Dumy (2011-2016), a obecnie szef służby wywiadu zagranicznego. Przedtem S. Naryszkin kierował w latach 2009-2012 Komisją

31 A. Миллер, *Политика памяти в России. Роль негосударственных агентов*, [w:] *Історія. Память. Політика. Збірник статей*, Г. Касьянов, О. Гайдай (ред.) [A. Miller, *Politika pam'yati v Rossii. Rol negosudarstvennykh agentov*, [w:] *Istoriya. Pamyat. Politika. Zbirnyk statey*, G. Kasyanov, O. Gayday (red.)], Kyiv 2016, s. 218 i nn.

32 Tamże.

ds. przeciwdziałania próbom falsyfikacji historii na szkodę interesów Rosji, działającą przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej. Zapleczem organizacyjnym dla działalności Komisji było Ministerstwo Szkolnictwa i Nauki. Celem finansowego wsparcia działalności Rosyjskiego Towarzystwa Historycznego dekretem prezydenta FR w 2016 r. powołano Fundację „Historia Ojczyzny”, a przewodniczącym Rady Fundacji jest także Siergiej Naryszkin³³. Jednym z przykładów instrumentalnego wykorzystania przez władzę RTH była realizacja koncepcji nowego podręcznika historii (tzw. podręcznika Filipowa³⁴). Należy wspomnieć także o Fundacji „Pamięć Historyczna” z prezesem Aleksandrem Diukowem na czele, która wydaje „Czasopismo Rosyjskich i Wschodnioeuropejskich Badań Historycznych”. Periodyk najczęściej publikuje materiały krytykujące nacjonalizm narodów Europy Wschodniej oraz zbrodnie nazistowskie, natomiast pomija zbrodnie komunistyczne oraz negatywne przykłady rosyjskiego nacjonalizmu i szowinizmu³⁵.

Rosyjskie Towarzystwo Historyczne proponuje uczczenie na oficjalnym szczeblu ważnych dat historycznych. Dla przykładu w 2019 r. zaproponowało uczczenie m.in.: 1) 75-lecia wyzwolenia Europy Wschodniej od nazizmu (1944-1945); 2) 80-lecia początku II wojny światowej. Z kolei jako wiodące tematy na 2020 r. zaproponowało m.in.: 1) 75-lecie zakończenia II wojny światowej; 2) 100-lecie zakończenia wojny domowej na Krymie (1920). Natomiast w 2021 r. zaproponowano uczczenie m.in.: 1) 300-lecia zwycięstwa w wojnie północnej i powstania Imperium Rosyjskiego (1721); 2) 80-lecia początku Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (1941). Prowadząc wojnę na Ukrainie w 2022 r., zaproponowano obchody 100-lecia zakończenia wojny domowej oraz powstania ZSRR³⁶. Miesiąc przed inwazją zorganizowano seminarium poświęcone badaniom historii Ukrainy, gdzie wskazywano na potrze-

33 «Российское историческое общество» [„Rossijskoe istoricheskoe obshchestvo”], <https://historyrussia.org/sergey-naryshkin.html> [22.10.2020].

34 W 2006 r. została powołana grupa pod kierownictwem A. Filipowa i A. Daniłowa, zadaniem której było opracowanie dominującego w szkołach podręcznika historii Rosji XX w. W wyniku prac zespołu ukazały się takie materiały jak podręcznik *Historia Rosji, 1945-2007* oraz repetytorium z historii 1990-1945.

35 «Историческая память» [„Istoricheskaya pamyat”], <http://historyfoundation.ru/tag/knigi/> [23.10.2020].

36 *Приоритетные темы работы Российского исторического общества* [Prioritetnyye темы raboty Rossijskogo istoricheskogo obshchestva], <https://historyrussia.org/2015-07-31-07-38-09/nashi-prioritety.html> [24.10.2020].

bę pielęgnowania wspólnej historii. Ponadto na stronie internetowej Towarzystwa opublikowano materiały pt. *Serce Rosji. Doniecko-Krzyworoska Republika Radziecka*. Natomiast już w czerwcu 2022 r. zorganizowano seminarium pt. *Donbas – Rosja. Od wspólnej przeszłości do wspólnej przyszłości*³⁷. Powyższe wydarzenia mają za zadanie przygotowanie gruntu pod aneksję kolejnych obszarów Ukrainy.

Wymowny jest także specjalny projekt interaktywnej mapy pt. *Granice Rosji 850-2020*, w którym w prosty sposób granice Rosji utożsamiane są z granicami Rusi Kijowskiej, Państwa Moskiewskiego, Imperium Rosyjskiego i ZSRR. Szczególnie dziwi fakt, że w okresie ZSRR, kiedy istniał wyraźny podział na republiki związkowe, granice państwa rosyjskiego są utożsamiane nie z Rosyjską FSRR, lecz z granicami imperium. Dyskurs granic historycznych Rosji staje się popularny nie tylko w trakcie debat naukowych, lecz coraz częściej jest udziałem wypowiedzi i działań polityków. Nie tak dawno Władimir Putin krytykował leninowską politykę narodowościową, którą uznał za „rozdawnictwo ziem rosyjskich”. Zatem polityka historyczna władz rosyjskich służy również uzasadnieniem rzekomo historycznych pretensji do Krymu, Donbasu oraz innych terytoriów ukraińskich, białoruskich, łotewskich i estońskich.

„Odmrażanie” pamięci historycznej państw Europy Środkowo-Wschodniej w zakresie zbrodni komunistycznych (ZSRR/Rosja) spotkało się ze stanowczym sprzeciwem reżimu Władimira Putina, kreującego narrację mocarstwowej i bohaterkiej Rosji, odwołującej się do mitu zwyciężczyni w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, wyzwolicielki narodów Europy Środkowo-Wschodniej od nazizmu.

W latach 90. w Rosji władza jeszcze demonstrowała wolę polityczną w zakresie rozliczenia zbrodni komunistycznych na własnym narodzie oraz narodach Europy Środkowo-Wschodniej³⁸. Natomiast z dojściem do władzy Władimira Putina mamy do czynienia z polityką nie tylko zaniechania rozliczenia zbrodni komunistycznych, ale

37 Tamże.

38 Z inicjatywy organizacji broniących praw człowieka w Rosji dzień 30 października jest obchodzony jako Dzień Pamięci Ofiar Represji Politycznych. Decyzją Rady Najwyższej Rosyjskiej SFRR z 19.10.1991 r. tym wydarzeniom nadano charakter oficjalny. Z kolei 5 sierpnia więźniowie polityczni w Rosji i innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej obchodzą jako Dzień Pamięci Ofiar Represji Stalinowskich (A. Miller, *Politika pamyati v Rossii...*, s. 218 i nn.).

nawet próbą rehabilitacji radzieckiej spuścizny imperialnej. Organizacja „Memoriał” została uznana w Rosji za „agenta obcego wpływu”, zaś jej działalność na polu ochrony praw człowieka i upamiętnienia ofiar zbrodni komunistycznych jest torpedowana. Pomimo polityki „zamrożenia” pamięci Rosjan związanej ze zbrodniami komunistycznymi władze na Kremlu nie mogą negocjować popełnionych zbrodni. Stąd inicjatywa mera Moskwy, wykonującego polecenie prezydenta, wybudowania w stolicy memoriału upamiętniającego ofiary represji politycznych „Ściana Boleści”. Do budowy memoriału wykorzystano kamienie z łagrów, natomiast poza napisem *Pamiętamy* nie ma sformułowań potępiających zbrodnie dokonane przez reżim stalinowski bądź odpowiednie organy maszyny represyjnej (OGPU, NKWD i KGB)³⁹. Wymowny w polityce władz rosyjskich pozostaje jednak przykład akcji „Nieśmiertelny Pułk”. Początkowo niezależna akcja obywatelska została zawłaszczona przez władzę do celów polityki historycznej w samej Rosji i poza jej granicami⁴⁰. W ten sposób propagowano kremlowską wizję historii, a jej symbolem została wstążka św. Jerzego, zaadaptowana przez rosyjskie formacje zbrojne na Donbasie.

W polityce rosyjskiej obserwujemy dwa podejścia w kontekście kształtowania pamięci historycznej. Pierwsze jest związane z niezależnymi od Kremla organizacjami pozarządowymi, które kontynuują rozpoczęte w latach 90. działania w zakresie zbrodni komunistycznych. Tym działaniom towarzyszy krytyczne spojrzenie na rosyjską historię, w tym także wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej. Inne podejście reprezentuje obóz władzy, które polega na „zamrożeniu pamięci” dotyczącej zbrodni komunistycznych celem podtrzymywania mitów radzieckiej historiografii i propagandy o wielkim narodzie rosyjskim miłującym pokój i wyzwajającym inne narody.

Alternacja władzy na Ukrainie po pomarańczowej rewolucji doprowadziła również do zmian w polityce historycznej. W latach 2005-2006 kształtuje się status Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej. Nowe władze podejmują wysiłek rewizji radzieckiej (rosyjskiej) narracji pamięciowej. Prezydent Wiktor Juszczenko buduje swoją polity-

39 *Museums and Monuments to the Memory of the Victims of Communist Dictatorships*, A. Kaminsky (ed.), Dresden 2018.

40 «Бессмертный полк» шагаем по планете [„Bessmertnyy polk” shagaet po planete], https://www.gazeta.ru/politics/2017/05/09_a_10665083.shtml [29.10.2020].

kę pamięci w oparciu o dwa filary. Pierwszym elementem, mającym istotne znaczenie w kształtowaniu zbiorowej pamięci Ukraińców, stała się pamięć o Wielkim Głodzie (Hołodomor). Drugim elementem prezydenckiej polityki pamięci uczyniono kwestię pojednania żołnierzy walczących w II wojnie światowej w szeregach Armii Czerwonej i Ukraińskiej Powstańczej Armii. W zamyśle prezydenta powyższe działania miały doprowadzić do zażegnania wewnętrznego ukraińskiego konfliktu pamięci, natomiast doprowadziły do jego zaostrzenia, szczególnie w okresie rewolucji godności. Z kolei budowanie pamięci narodowej w oparciu o zbrodnię Wielkiego Głodu, popełnioną przez reżim komunistyczny na narodzie ukraińskim, przyniosło pozytywne efekty w wymiarze wewnętrznym i międzynarodowym⁴¹. Władze kilkunastu państw uznały Wielki Głód na Ukrainie w latach 1932-1933 za zbrodnię ludobójstwa (m.in. Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, Węgry, Gruzja), a kolejnych kilkanaście potępiło tę zbrodnię przeciwko ludzkości (m.in. Słowacja i Czechy). Znany ukraiński historyk, Georgiy Kasianov, pisze o konflikcie pamięci na Ukrainie pomiędzy dwoma narracjami narodowo/nacjonalistyczną i sowiecko/nostalgiczną. Pierwszy typ narracji dominuje w zachodnich regionach państwa, natomiast drugi w południowo-wschodnich, szczególnie na Krymie i Donbasie. Z kolei środkowa Ukraina prezentuje mieszany typ pamięci historycznej⁴².

W okresie rządów Wiktora Janukowycza w działaniach władz nastąpił powrót do kulturowania radzieckich wzorców polityki pamięci. W 2012 r. prezydent wydał rozporządzenie dotyczące obchodów 70. rocznicy zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Ponadto złagodził stanowisko w sprawie Wielkiego Głodu, który traktował jako wspólną tragedię narodów zamieszkujących ZSRR⁴³. Prezydencka Partia Regionów inicjowała zmiany w ustawie językowej, wspierając

41 Zob. В.М. Яблонський та ін., *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь* [В.М. Yablons'kyj ta in., *Polityka istorychnoyi pam'yati v kontekstі nacional'noyi bezpeky Ukrayiny: analit. dopovid'*], NISD, Kyiv 2019.

42 Г. Касьянов, *К проблеме дефиниций: историческая память, историческая политика* [G. Kasyanov, *K probleme definitsiy: istoricheskaya pamyat, istoricheskaya polityka*], [w:] *Istoriya. Pamyat. Politika...*, s. 112 i n.

43 О. Якубін, *Страсти за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки)* [O. Yakubin, *Strasti za vijnoyu: kolektyvna pam'yat' v Ukrayini (2010-i roky)*], <https://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/> [19.08.2022].

nadanie językowi rosyjskiemu statusu oficjalnego. Ponadto dążyła do uczynienia z konfliktu pamięciowego na Ukrainie trwałej linii podziałów społeczno-politycznych (kombatanci Armii Czerwonej vs kombatanci UPA) w celu osiągnięcia zysków wyborczych.

Rewolucja godności wprowadziła istotne zmiany w polityce pamięci na Ukrainie. Zgodnie z ustawą o dekomunizacji zostały zdemontowane pomniki i inne znaki upamiętniające reżim komunistyczny uznany za zbrodniczy. Natomiast kwestie pomników żołnierzy radzieckich reguluje ustawa o upamiętnieniu uczestników II wojny światowej, pozwalająca na ich pozostawienie w krajobrazie architektonicznym i kulturowo-historycznym⁴⁴. W dokumencie ustawodawca potępił nazizm i inne przejawy totalitaryzmu oraz wprowadził do kalendarza upamiętnienia dwie daty. Pierwsza związana z obchodami 9 maja jako Dnia Zwycięstwa nad nazizmem w II wojnie światowej. Natomiast 8 maja będzie obchodzony Dzień Pamięci i Pojednania wszystkich ofiar II wojny światowej (1939-1945)⁴⁵. Kolejnym dokumentem przyjętym w 2015 r. przez Radę Najwyższą Ukrainy była Ustawa o potępieniu komunistycznego i narodowosocjalistycznego (nazistowskiego) reżimów totalitarnych i o zakazie propagowania ich symboli⁴⁶. Ważną rolę w procesie kształtowania pamięci historycznej narodu ukraińskiego zaczął odgrywać także niezależny od patriarchy moskiewskiego Kościół prawosławny, szczególnie po uzyskaniu autokefalii w 2018 r., który na tym polu dołączył do Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego. Rosja wywierając wpływ na pamięć historyczną Ukraińców, wykorzystywała struktury Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, prorosyjskie środki masowego przekazu oraz prorosyjskie lobby w nauce i polityce⁴⁷.

44 Б. Костюк, *Пам'ятники тим, хто загинув на війні, жодною мірою не можна руйнувати – історик* [B. Kostyuk, *Pam'yatnyky tym, hto zagynuv na vijni, zhodnoyu miroyu ne mozhna ruynuvalu – istoryk*], <https://www.radiosvoboda.org/a/26985152.html> [25.10.2020].

45 Закон України Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років, «Відомості Верховної Ради» [Zakon Ukrainy Pro uvichnennya peremogy nad nacyzmozom u Drugij svitovij vijni 1939-1945 rokiv, „Vidomosti Verhovnoyi Rady”], 2015, nr 25, s. 191.

46 Закон України про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, «Відомості Верховної Ради» [Zakon Ukrainy pro zasudzhennya komunistychnogo ta nacional-socialistychnogo (nacists'kogo) totalitarny'h rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propagandy yihnoyi symboliky, „Vidomosti Verhovnoyi Rady”], 2015, nr 26, s. 219.

47 Do tego grona można zaliczyć m.in. historyka Petra Tołoczke i Dmytra Tabacznyka.

Przytoczone założenia polityki pamięci Rosji i Ukrainy pokazują złożony proces dekompozycji imperialnej świadomości historycznej oraz kształtowanie pamięci historycznej nowoczesnego narodu, które stanowiły podstawę konfliktu pamięciowego we wzajemnych relacjach. Powrót Rosji do imperialnej polityki mocarstwowej oznaczał także agresywną politykę pamięci na obszarze poradzieckim. Rosyjska badaczka, Lila Szewcowa, wskazując na główne motywy wojny pamięci toczonej przez Kreml wobec Ukrainy, podkreśla, że „po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu Putin uświadomił sobie, jakie znaczenie posiada Ukraina w procesie legitymizacji rosyjskiego państwa i prawosławia, nawiązujących do tradycji Rusi Kijowskiej. Ukraina, zmierzając w stronę Zachodu, zabiera ze sobą część historii, przekształcając Rosję w Państwo Moskiewskie. (...) Z tego względu Ukraina ma dla Rosji ogromne znaczenie. Po pierwsze, Ukraina dla Rosji to obrona własnej historii (rosyjskiej narracji historycznej), a przez to i państwowości. Po drugie, Kreml broni własnej legitymacji. Po trzecie, zapobiega Majdanowi w Rosji. Po czwarte, rzuca rękawice Europie i światu zachodniemu”⁴⁸.

3. Historyczny determinizm rosyjskiego imperializmu wobec Ukrainy

Analizując politykę władz Federacji Rosyjskiej w okresie rządów Władimira Putina, dochodzimy do wniosku o determinującym znaczeniu w jej działaniu geografii i historii. W rosyjskiej myśli politycznej XIX w. historyk Siergiej Sołowjow po raz pierwszy zwrócił uwagę na determinujące znaczenie uwarunkowań geograficznych i kulturowych w rozwoju historycznym Rosji, predysponowanej do posiadania w ramach jednego państwa obszaru międzymorza (Morza: Bałtyckie, Białe, Czarne i Kaspijskie)⁴⁹. Podobne poglądy reprezentowali historyk Wasilij Kluczewski, geograf Lew Miecznikow, filozof i działacz poli-

48 R. Чернышев, *Лилия Шевцова: Путин ищет новые способы удушения Украины* [R. Chernyshev, *Liliya Shevtsova: Putin ishchet novye sposoby udusheniya Ukrainy*], http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy.htm [17.09.2021].

49 А. Мустафин, *Отечественная геосоциология и географический детерминизм: сравнительный анализ*, «Вестник КемГУКИ» [A. Mustafin, *Otechestvennaya geosotsiologiya i geograficheskiy determinizm: sravnitelnyy analiz*, „Vestnik KemGUKI”], 2012/21, s. 10-14.

tyczny Giennadij Plechanow⁵⁰, a współcześnie Lew Gumilow⁵¹. Filozofia historii determinizm historyczny tłumaczy jako m.in. idee, styl myślenia polegający na twierdzeniu, że historia z natury rzeczy jest nośnikiem sensu⁵². Niewątpliwie rosyjska myśl społeczna wiele zaczerpnęła z niemieckiej filozofii⁵³. Zatem nawiązywała także do filozofii państwa i dziejów G.W. Hegla, dającego przewagę ogółowi nad jednostką i sakralizującego państwo jako najwyższy szczebel ustroju społecznego, ponieważ społeczeństwo jest wytworem czynników naturalnych, a państwo ideowych. Dzieje pojmował nie jako mozaikę przypadkowych wydarzeń, lecz konieczny rozwój idei⁵⁴. Analizując prace Poppera, profesor Bogdan Dziobkowski dochodzi do wniosku, że „intelektualne ramy nowożytnego totalitaryzmu pochodzą z myśli Hegla. W szczególności chodzi tu o twierdzenie, że istnieje naród wybrany, który jest predestynowany do dominacji nad światem, o ideę wojny narodów czy o przeświadczenie, że jedynym sędzią narodów jest sukces historyczny, a normą wyznaczającą postępowanie jednostek: pożytek kolektywu”⁵⁵. Powyższe poglądy heglowskiej filozofii podzielał Iwan Iljin, który był zwolennikiem „narodowej dyktatury”, ustroju typu wodzowskiego, oraz krytykiem liberalnej demokracji. Swego czasu emigracyjny rosyjski filozof pisał, że „faszyzm nie dostarcza nowych idei, lecz daje nowe możliwości, pozwala na realizację chrześcijańskiej, ruskiej idei narodowej”⁵⁶.

Władimir Putin niejednokrotnie nawiązywał w swoich wypowiedziach do myśli m.in. Iwana Iljina, Aleksandra Sołżenicyna, Aleksandra

50 Łączył materializm historyczny z determinizmem geograficznym, uznając, że decydujące znaczenie w historycznym rozwoju narodu mają nie same uwarunkowania geograficzne, ale ich współdziałanie ze społeczeństwem.

51 Tamże.

52 Powyższy nurt znajduje zainteresowanie w gronie rosyjskich badaczy. Zob. m.in. И. Демин, *Принцип историзма в постметафизическом контексте*, «Философские науки» [I. Demin, *Printsip istorizma v postmetafizicheskom kontekste*, „Filosofskie nauki”], 2016/12, s. 34-43.

53 W. Tatariewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1978, s. 215.

54 О. Мачкарин, *Русско-немецкий философский диалог*, «Вестник МГУ» [O. Machkarina, *Russko-nemetskiy filosofskiy dialog*, „Vestnik MGU”], 2000, nr 3, s. 409-424.

55 B. Dziobkowski, *O Popperowskiej krytyce Heglowskiego historyzmu*, <https://teologiapolityczna.pl/bogdan-dziobkowski-o-popperowskiej-krytyce-heglowskiego-historyzmu> [23.08.2022].

56 Иван Ильин: изгнанник и патриот [Ivan Ilin: izgnannik i patriot], <https://www.culture.ru/materials/206622/ivan-ilin-izgnannik-i-patriot> [20.05.2022]; М. Міщенко, *Улюблений філософ Путіна* [M. Mishhenko, *Ulyubleniy filosof Putina*], <https://uain.press/articles/ulyublenij-filosof-putina-1409067> [15.05.2022].

Prochanowa, prowadząc politykę podtrzymywania imperialnej świadomości narodu rosyjskiego, posiadającego dziejową misję obrony tradycyjnych wartości moralno-etycznych oraz budowy „piątego imperium”⁵⁷. Rosyjskiej elicie politycznej właściwe jest heglowskie i marksistowskie podejście dialektyczne. Z jednej strony stawiają na możliwość zbiorowego pisania historii przez ludzi celowo ją determinujących. Natomiast z drugiej strony próbują określać wydarzenia historyczne za pomocą idei⁵⁸. Liczne wypowiedzi oraz działania Władimira Putina świadczą o jego przeświadczeniu o decydującej roli przywódcy, determinującego historię państwa i narodu. Przykładem tego typu zachowania było porównywanie się do cara Piotra Wielkiego w sytuacji prowadzenia przez Rosję wojen traktowanych jako historyczną konieczność⁵⁹. Zatem otoczenie Władimira Putina wychodzi z założenia, że oprócz czynnika geograficznego to historia determinuje świadomość społeczną i wolę polityczną⁶⁰. Zdaniem amerykańskiego historyka, Timothy’ego Snydera, we współczesnej Rosji powstał reżim faszystowski, w którym mamy do czynienia z: 1) kultem jednostki, 2) kultem zmarłych bohaterów (sakralizacja Wielkiej Wojny Ojczyźnianej), 3) mit o złotym okresie „Wielkiego Imperium” oraz przekonanie o powrocie do wielkości przy pomocy twardej siły i wojny⁶¹. Zatem historia jest traktowana przez putinowski reżim jako jedno z pól bitewnych⁶² w zderzeniu cywilizacji eurazjatyckiej/„ruskiego miru” ze światem zachodnim, na którym istotną rolę

57 E. Zarzycka, *Oblicza autorytaryzmu. Putinizm, czyli zwyczajny, rosyjski faszyzm* (wywiad z prof. Walentym Balukiem), <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2991583> [25.08.2022].

58 Zob. S. Kozłowski, *Wybitność i niezależność w ujęciu deterministycznym*, „Studia Politologiczne”, t. 14, 2009, s. 84 i n.

59 *Władimir Putin porównuje się do cara Piotra Wielkiego*, <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36488421-wladimir-putin-porownuje-sie-do-cara-piotra-wielkiego> [25.08.2022].

60 Є. Єдліцький, *Лешек Колаковський: історія та відповідальність*, «Критика» [Ye. Yedlic'kyj, *Lyeshkek Kolakovs'kyj: istoriya ta vidpovidal'nist*, „Krytyka”], vol. XIV, nr 5-6, s. 41-42.

61 *Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви – Тімоті Снайдер* [Rosiya – ce fashysts'ka derzhava. Yakshho Ukrayina ne peremozhe, nas ochikuyut' desyatylytta temryavy – Timoti Snajder], <https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylytta-temryavy-timoti-snajder/> [20.09.2022].

62 A. Сенявский, Е. Сенявская, *Поле боя – историческая память, военная история России XX века в контексте психологической войны и современной геополитики*, «Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований» [A. Senyavskiy, Ye. Senyavskaya, *Pole boya – istoricheskaya pamyat, voennaya istoriya Rossii KhKh veka v kontekste psikhologicheskoy voyny i sovremennoy geopolityki*, „Zhurnal rossiyskikh i vostochnoevropeyskikh istoricheskikh issledovaniy”] 2010, nr 1, s. 109-124.

do odegrania ma tradycyjny wielkoruski szowinizm imperialny. Podobna narracja historyczna swego czasu była wykorzystana przez Stalina.

Polityka pamięci stanowi ważny element konsolidacji społeczeństwa rosyjskiego oraz narzędzie do wywierania wpływu w stosunkach międzynarodowych na drodze dochodzenia do statusu wielkiego mocarstwa. Historia bardzo często była wykorzystywana przez Kreml w celu legitymizacji autorytarnych rządów⁶³. W wypowiedziach Putina pojawia się kategoria historycznej przyszłości państwa rosyjskiego, którego wielkość określa imperialna przeszłość i zwycięstwo w II wojnie światowej determinujących jego teraźniejszość i przyszłość. Historyczny rewizjonizm Putina ewoluował na przestrzeni lat, porzucając od słynnego już „żału za upadkiem ZSRR” (2005)⁶⁴.

Determinizm geograficzny i historyczny stanowią podbudowę polityki imperialnej Federacji Rosyjskiej, opartej w dużym stopniu na zasadach geografii historycznej⁶⁵ wykorzystanej w koncepcji etnogenezy Lwa Gumilowa⁶⁶, w geopolitycznej koncepcji Rosji-Eurazji Aleksandra Dugina, który zaproponował własny paradygmat historii rosyjskiego państwa i społeczeństwa⁶⁷, a także u innych reprezentantów tego nurtu w rosyjskiej geopolityce⁶⁸.

W działaniu władz rosyjskich historycyzm stał się niemalże obowiązującym podejściem koncepcyjnego myślenia⁶⁹. W nowelizacji

63 Ю. Теміров, *Фактор «історичної пам'яті» у зовнішній політиці сучасної Росії*, «Історичні і політологічні дослідження» [Yu. Temirov, *Faktor „istorychnoyi pam'yati” u zovnishnij polityci suchasnoyi Rosiyi*, „Istorychni i politologichni doslidzhennya”], 2018, s. 257-266.

64 Y. Serhan, *Who is Vladimir Putin's Revisionist History For?*, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2022/02/putin-russia-ukraine-revisionist-history/622936/> [27.08.2022].

65 W Rosji geografia historyczna jako odrębna dyscyplina ukształtowała się w XVIII-XIX w., opisując wewnętrzną i zewnętrzną dynamikę kształtowania państwa rosyjskiego jako imperium.

66 Л. Гумилев, *Этногенез и биосфера земли* [L. Gumilev, *Etnogenez i biosfera ziemi*], Sankt-Peterburg 2001, s. 200.

67 В. Гасилин, *Будущее России: философско-методологический анализ концепции А.Г. Дугина*, «Вестник Поволжского института управления» [V. Gasilin, *Budushchee Rossii: filosofsko-metodologicheskii analiz kontseptsii A.G. Dugina*, „Vestnik Povolzhskogo instituta upravleniya”], 2017, nr 4, s. 123.

68 Ж. Панченко, *Геополитическая концепция «Евразийство» как фактор влияния на безопасность в Восточной Европе* [Zh. Panchenko, *Geopoliticheskaya kontseptsiya „Yevraziystvo” kak faktor vliyaniya na bezopasnost v Vostochnoy Yevrope*, „Wschód Europy. Studia humanistyčno-społeczne”] 2016, nr 2, s. 57-72.

69 А. Олейников, *Современная историчность и политика времени* [A. Oleynikov, *Sovremennaya istorichnost i politika vremeni*], <https://liberal.ru/authors-projects/sovremennaya-istorichnost-i-politika-vremeni> [28.09.2022].

Konstytucji z 2020 r. znalazł się zapis, że „Federacja Rosyjska, połączona tysiącletnią historią, zachowując pamięć przodków, którzy przekazali nam idee i wiarę w Boga, a także zachowujących ciągłość rozwoju państwa rosyjskiego, wyznaje historycznie ukształtowaną jedność państwową. Federacja Rosyjska szanuje pamięć obrońców Ojczyzny, zabezpiecza ochronę prawdy historycznej. Umniejszenie znaczenia czynu bohaterskiego narodu w obronie Ojczyzny jest niedopuszczalne” (art. 67.1). Ponadto w ustawie zasadniczej znalazł się zapis o obronie interesów Rodaków mieszkających poza granicami Rosji, m.in. w zakresie zachowania wszechrosyjskiej tożsamości kulturowej (art. 69)⁷⁰, gdzie historia odgrywa bardzo ważną rolę. W strategii bezpieczeństwa narodowego FR (2021) kilkakrotnie pojawia się sformułowanie: „wzmocnienie tradycyjnych moralno-etycznych wartości oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i historycznego narodu Rosji”. Polityka Stanów Zjednoczonych została uznana za podstawowe zagrożenie dla rosyjskiego systemu wartości moralno-etycznych oraz tradycji kulturowo-historycznych. Rosja deklaruje przeciwstawienie się próbom rzekomego fałszowania rosyjskiej i powszechnej historii, niszczenia prawdy i pamięci historycznej. Jednym ze sposobów radzenia z tym problemem wybrano zamówienia publiczne (państwowe) na badania historyczne⁷¹. W Koncepcji polityki zagranicznej czytamy, że Federacja Rosyjska, wykorzystując politykę *soft power* będzie przeciwdziałała próbom rewizji historii, w tym wyników II wojny światowej, a także deklaruje sprzyjanie depolityzacji historii⁷². Rosyjski badacz, Nikołaj Kopusow, wskazuje na pozostawanie rosyjskiej kultury strategicznej pod wpływem ubożego historycyzmu⁷³.

Badacze wskazują na kilka odsłon rosyjskiego imperializmu w polityce Federacji Rosyjskiej, w kształtowaniu których historycyzm odgrywa ważną rolę. Pierwszą z nich jest koncepcja rosyjskiego *imperializmu*

70 Н. Копосов, *Историзм по-министерски* [N. Kopusov, *Istorizm po-ministerski*], <https://trv-science.ru/2014/05/istorizm-po-ministerski/> [24.07.2022].

71 *Стратегия национальной безопасности Российской Федерации* [Strategiya natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii], 02.06.2021, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWqoplD1ZmR5cERog5tZC.pdf> [22.09.2022].

72 *Концепция внешней политики Российской Федерации* [Konceptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii], <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf> [22.09.2022]

73 Н. Копосов, *Историзм...*

wspólnotowego, mającego podłoże kulturowo-cywilizacyjne⁷⁴. W historii dziejów państwa rosyjskiego sakralna ruskość stała się rdzeniem moskiewskich koncepcji „zbierania ziem ruskich” (XVI-XVIII w.), „Moskwy jako Trzeciego Rzymu” oraz „ruskiego miru” (XXI w.)⁷⁵. Koncepcja rosyjskiego ekspansjonizmu została oparta na idei trójjedynego narodu ruskiego jako historycznie ukształtowanej wspólnoty. Po rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2014 r. Patriarcha Moskwy Cyryl powiedział, że „ruski mir” jest odrębną cywilizacją, niezamkniętą granicami Federacji Rosyjskiej, która w ramach wspólnej przestrzeni kulturowej i duchowej łączy Rosjan, Ukraińców i Białorusinów, oraz chroni przed „cywilizacyjnym kotłem”⁷⁶. W ten sposób Rosyjska Cerkiew Prawosławna uzasadnia ekspansję kulturową i wyznaniową w obrębie trzech wschodniosłowiańskich państw, nazywanych często Ojczyzną (Świątą Rusią) bez odniesienia do państw narodowych. Błogosławiąc Siły Zbrojne Rosji w kwietniu 2022 r., patriarcha porównał wojnę rosyjsko-ukraińską, nazywając ją konfliktem, do walk książąt udzielnych i „rozbicia dzielnicowego” Rusi Kijowskiej, które odbywają się z inspiracji i w interesach wrogów zewnętrznych⁷⁷. Z kolei ekspansję terytorialną względem Ukrainy Władimir Putin uzasadniał koncepcją jednego narodu ruskiego w swoim artykule pt. *Historyczna jedność narodów rosyjskiego i ukraińskiego*⁷⁸. Ukraiński historyk, Georgiy Kasianov, uważa, że Putin wykorzystuje historię w celu podważenia suwerenności państwa ukraińskiego, a Rosja zwraca się w przeszłość, aby usprawiedliwić ekspansję, agresję i dominację, aby wskrzesić im-

74 R. Radzik, *Rosyjski imperializm wspólnotowy. Trójjedyny naród ruski w badaniach socjologicznych*, Lublin 2016, s. 11-114.

75 Zob. M. Delong, „Ruski mir” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy, „Przegląd Geopolityczny”, t. 33, 2020, 33, s. 50-64.

76 Святейший Патриарх Кирилл: Русский мир – особая цивилизация, которую необходимо сберечь [Svyateyshiy Patriarkh Kirill: Russkiy mir – osobaya tsivilizatsiya, kotoruyu neobkhodimo sberечь], <http://www.patriarchia.ru/db/text/3730705.html><http://www.patriarchia.ru/db/text/3730705.html> [22.04.2022].

77 Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю 4-ю Великого поста после Литургии в главном храме Вооруженных сил РФ [Slovo Svyateyshego Patriarkha Kirilla v Nedelyu 4-yu Velikogo posta posle Liturgii v glavnom khrame Vooruzhennykh sil RF], <http://www.patriarchia.ru/db/text/5914188.html> [23.04.2022].

78 Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» [Stattya Volodimira Putina «Pro istorichnu ednist rosiyan ta ukraintsiv»], <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [23.04.2022].

perium⁷⁹. Z kolei rosyjski historyk, Aleksy Miller, pisze, że w Imperium Rosyjskim ukształtowano obraz narodu rosyjskiego składającego się ze wszystkich wschodniosłowiańskich szczepów. Badacz także konstatuje brak sprzeczności pomiędzy rosyjskim nacjonalizmem a rosyjskim imperializmem⁸⁰. Powyższe wskazuje, że wielkoruski szowinizm wielkomocarstwowy jest wspólnym mianownikiem rosyjskiego nacjonalizmu i imperializmu. Brytyjski publicysta, Edward Lucas, podkreśla, że „rosyjska populacja jest głęboko przesiąknięta tym imperialistycznym, etnocentrycznym szowinizmem i odejście od tego byłoby dla niej wielkim szokiem”⁸¹. Istotą *imperializmu wspólnotowego* (kulturowo-cywilizacyjnego) jest narzucenie przez Rosję podbitym narodom rosyjskiej historiografii i kultury. Powyższe znajduje potwierdzenie w *Koncepcji polityki humanitarnej Federacji Rosyjskiej za granicą* (5 IX 2022), w której odnajdujemy m.in. sformułowania dotyczące obrony, zachowania i szerzenia tradycji i ideałów „ruskiego miru”⁸².

Jewgienij Anisimow, profesor historii Rosyjskiej Akademii Nauk, przedstawił podstawowe kryteria kształtowania modelu rosyjskiej świadomości imperialnej. Po pierwsze, specyfika wewnętrznego rozwoju historycznego Rosji, związanego z despotyzmem i samodzierżawiem. Po drugie, uwarunkowania powstania i przetrwania Państwa Moskiewskiego wymagające prowadzenia permanentnych wojen wewnętrznych („zjednoczenie ziem ruskich”) oraz zewnętrznych (imperializm obronny). Po trzecie, średniowieczna ideologia historycznego mesjanizmu Rosji (koncepcja „Moskwy Trzeciego Rzymu”). Po czwarte, globalny kontekst rywalizacji mocarstw imperialnych o strefy wpływu⁸³.

79 G. Kasianov, *The War Over Ukrainian Identity*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-05-04/war-over-ukrainian-identity?fbclid=IwARog6XfkmqxVwnxSCPycdiscDJdSoEuaKn7wXE5oF7YmjLUSIO774JufNU> [05.05.2022].

80 М. Алексей, *Украинский вопрос в Российской империи* [M. Aleksey, *Ukrainskiy vopros v Rossiyskoy imperii*], Kyiv 2013, s. 289.

81 *Rosyjska populacja jest głęboko przesiąknięta imperialistycznym, etnocentrycznym szowinizmem*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8391824,rosjanie-analiza-imperializm-emigracja-wojna.html> [10.05.2022].

82 *Концепция гуманитарной политики Российской Федерации за рубежом* [Konceptsiya humanitarnoy politiki Rossiyskoy Federatsii za rubezhem], 05.09.2022, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/G3CkAuMhZXio8AzNaweT3wTGTaEA16OU.pdf> [06.09.2022].

83 Е.В. Анисимов, *Исторические корни имперского мышления в России* [Ye.V. Anisimov, *Istoriicheskie korni imperskogo myshleniya v Rossii*], „Socio-Cultural Dimensions of the Changes in the Slavic-Eurasian World” (January 30 – February 1, 1999), <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/proceed9/anisimov.html> [02.06.2022].

Rozpad ZSRR i upadek imperium sowieckiego nie doprowadziły do upadku świadomości imperialnej społeczeństwa rosyjskiego. Problemy z demokratyzacją i budowaniem społeczeństwa otwartego sprzyjały nasilaniu się w II połowie lat 90. resentymentów imperialnych. Przyczyn tego stanu rzeczy należy poszukiwać w rosyjskiej historii, zdeterminowanej 500-letnią tradycją paradygmatu imperialnego. Rosyjski filozof, Denys Letniakow, uważa, że Rosjanie po rozpadzie Związku Radzieckiego przechodzili kryzys tożsamości politycznej, kultywując mity neoimperialne, pamięć o minionych zwycięstwach oraz marzenia o odbudowaniu potęgi mocarstwowej, ponieważ imperium już dawno stało się częścią rosyjskiej świadomości narodowej⁸⁴. Profesor filozofii, Siegiej Nikolski, znany badacz rosyjskiej tożsamości, pisze, że Rosjanie mieszkają w państwie, którego historia stanowi nieprzerwany łańcuch rozszerzeń terytorialnych, podbojów i przyłączeń. „Myśl o imperium była najcenniejszą w naszym bagażu idei i właśnie z jej pomocą docieramy do innych narodów”⁸⁵. Powyższe sądy i wznowienie debaty o rosyjskiej tożsamości imperialnej ugruntowały nową odsłonę polityki imperialnej związanej m.in. z aneksją Krymu⁸⁶.

Agresję wobec Gruzji i Ukrainy w Rosji często tłumaczy się potrzebą obrony przed agresywnym Zachodem. Zatem nawiązując do tzw. imperializmu obronnego, silna władza (historycznie to było samodzielnostwo) konsoliduje społeczeństwo i dokonuje podbojów terytorialnych w celu odsunięcia zagrożenia. Powyższa koncepcja została sformułowana przez Wasilija Kluczewskiego i opisana przez Michaiła Hellera⁸⁷.

Paradygmat imperialny pojawia się także w rosyjskiej myśli liberalnej. Swego czasu Nikołaj Bierdiajew pisał, że Rosja jest skazana na prowadzenie polityki imperialnej, łączenia Zachodu i Wschodu, Europy i Azji. Rosyjski imperializm nie może być agresywny, lecz liberal-

84 Д.Э. Летняков, *К вопросу о генеалогии имперского сознания в России*, «Философский журнал» [D.E. Letnyakov, *К вопросу о генеалогии имперского сознания в России*, „Filosofskij zhurnal”], t. 8, 2015, nr 2, s. 112.

85 С.А. Никольский, *Русские как имперский народ*, «Политическая концептология» [S.A. Nikol'skiy, *Russkie kak imper'skiy narod*, „Politicheskaya kontseptologiya”], 2014, nr 1, s. 42-53.

86 М. Крот, П. Самыгин, *«Испытания Крымом...»: Имперское сознание российского общества в эпоху крымской войны 1853-1856 гг. и на современном этапе*, «Историческая и социально-образовательная мысль» [M. Krot, P. Samygin, „Ispytaniya Krytom...”: *Imper'skoe soznanie rossijskogo obshchestva v epokhu krymskoj vojny 1853-1856 gg. i na sovremennom etape*, „Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl”], 2014, nr 4(26), s. 21-31.

87 M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002, s. 130.

ny w odniesieniu do jednostki i narodów zamieszkujących państwo. Natomiast w wymiarze zewnętrznym imperium powinno koncentrować się na zapewnieniu kontroli nad cieśninami, dostępu do mórz oraz wyzwoleniu uciskanych narodów⁸⁸. Na początku XXI w. Anatolij Czubajs sformułował koncept rosyjskiego *imperializmu liberalnego*. Orędownik demokratycznych zmian w Federacji Rosyjskiej powiedział, że „ideologią Rosji, na całą dającą się przewidzieć przyszłość, winien stać się, w moim największym przekonaniu, imperializm liberalny. Taki wniosek płynie z naszej historii najnowszej. To jest nasz cel – naturalny, organiczny właściwy dla Rosji i historycznie, i geopolitycznie, i moralnie”⁸⁹. W odróżnieniu od klasycznego imperializmu liberalnego w jego rosyjskiej odmianie nie wykluczano stosowania siły militarnej. Na przestrzeni dziejów w Rosji ukształtowała się tradycja państwa i społeczeństwa imperialnego popierana przez różne nurty polityczne, w tym liberalne i demokratyczne. Kreowany na liberała w obozie władzy Dmitrij Miedwiediew wyraźnie poparł agresję wobec Gruzji i Ukrainy, podobnie uczynił czołowy rosyjski opozycjonista, Aleksiej Nawalny. Konsekwentnie przeciwko wojnie oraz aneksji ukraińskich ziem opowiadali się m.in. Boris Niemcow i Grigorij Jawliński⁹⁰.

Najnowsza odsłona rosyjskiego imperializmu została zawarta w koncepcji „ruskiego miru” obleganego przez wrogi Zachód, przed którym należy się bronić, wchłaniając państwa sąsiednie. W jednym z artykułów Władysław Surkow napisał, że „putinizm” powstrzymał w Rosji chaos, który jest tradycyjną metodą prowadzenia polityki w myśl zasady „dziel i rządź”. Ponadto stwierdził, że Rosja powinna nieustannie się poszerzać, ponieważ to stanowi egzystencjalną podstawę jej bytu historycznego⁹¹. Eugeniusz Satanowski, dyrektor ro-

88 Н. Бердяев, *Русская идея. Судьба России* [N. Berdyaev, *Russkaya ideya. Sudba Rossii*], Moskva 2000, s. 321-323.

89 *Rosyjski imperializm z liberalną twarzą*, <https://wyborcza.pl/7,76842,2028116.html> [12.05.2022].

90 Zob. А.В. Головченко, *Проблематика Крыма как фактор политической позиции либеральных партий в современной России*, «Иzv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Sotsiologiya. Politologiya» [A.V. Golovchenko, *Problematika Kryma kak faktor politicheskoy pozitsii liberalnykh partiy v sovremennoy Rossii*, „Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Sotsiologiya. Politologiya”], t. 19, 2019, nr 4, s. 477-481; М. Вітров, *Ліберальний штаб «руського мира»* [M. Vihrov, *Liberal'nyjshtab „russkogo mira”*], <https://tyzhden.ua/World/252118>, [18.08.2022].

91 В. Сурков, *Куда делся хаос? Распаковка стабильности* [V. Surkov, *Kuda deliya khaos? Raspakovka stabilnosti*], <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html> [12.05.2022].

syjskiego Instytutu Bliskiego Wschodu, twierdzi, że Rosja nie mogła nie rozpocząć „operacji specjalnej” (inwazji) na Ukrainie, ponieważ alternatywą był rozpad państwa⁹². Strategię imperializmu obronnego Rosja zaczęła realizować jeszcze w latach 90. w Gruzji, Mołdawii i na Ukrainie, ale wtedy Kijów powstrzymał tendencje separatystyczne na Krymie. Jednak w 2014 r. Rosja, wykorzystując kryzys wewnętrzny na Ukrainie, dokonała agresji, w wyniku której anektowała Krym i okupowała część Donbasu. Następnym krokiem było kreowanie poczucia zagrożenia dla rzekomo rosyjskiego Krymu i Donbasu, co wymagałoby gwarancji bezpieczeństwa ze strony Zachodu i maksymalnego osłabienia Ukrainy w wymiarze polityczno-militarnym i gospodarczym⁹³.

Integracyjny imperializm Władimira Putina ostatecznie ukształtował się po agresji Rosji na Ukrainie w 2014 r. Przemawiając na posiedzeniu klubu dyskusyjnego Wałdaj, prezydent powiedział, że Rosja nie dąży do odrodzenia imperium, ponieważ obrała „pokojową integrację” (w domyśle na obszarze poradzieckim)⁹⁴. W wystąpieniu zostały także określone tożsamość Putina jako zwolennika konserwatywnego rosyjskiego (tradycyjne wartości i patriotyzm) oraz Euroazjaty⁹⁵. Zapowiedział kształtowanie na obszarze poradzieckim nowego euroazjatyckiego ładu politycznego, ekonomicznego i bezpieczeństwa, odmiennego od porządku zachodniego. Zatem Rosja jawi się jako centrum świata rosyjskiego/euroazjatyckiego, mającego postać kręgów koncentrycznych, a pierwszym z nich jest świat ruski (Rosja, Ukraina, Białoruś)⁹⁶. Powyższy ład, rosyjski imperializm integracyjny, miał opierać się na trzech podstawowych zasadach: 1) udział państw tego obszaru w strukturach integracji politycznej i gospodarczej kon-

92 *Сатановский: Россия не может остановиться на границах ЛНР и ДНР* [Satanovskiy: Rossiya ne mozhet ostanovitsya na granitsakh LNR i DNR], https://www.ng.ru/world/2022-04-30/100_war300422.html [12.05.2022].

93 A. Legucka, *Rosyjskie żądania gwarancji bezpieczeństwa wobec USA i NATO*, <https://www.pism.pl/publikacje/rosyjskie-zadania-gwarancji-bezpieczenstwa-wobec-usa-i-nato> [13.05.2022].

94 *Валдайская речь Путина. Основные тезисы* [Valdayskaya rech Putina. Osnovnye tezisy], <https://www.vesti.ru/article/1827371> [07.05.2022].

95 A. Posacki, *Славянская война цивилизаций? Современное неоевразийство и украинский конфликт* [Slavyanskaya voyna tsivilizatsiy? Sovremennoe neoevraziystvo i ukrainskiy konflikt], „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU”, t. 13, 2017, s. 81 i n.

96 M. Menkiszak, *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-koncepcyjnych-podstaw-rosyjskiej> [05.05.2022].

trolowanych przez Moskwę; 2) nieuczestniczenie państw obszaru poradzieckiego w innych projektach i strukturach integracyjnych; 3) przestrzeganie przez państwa pełni praw ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej w interpretacji moskiewskiej⁹⁷. Zdaniem wielu badaczy i ekspertów u podstaw „putinizmu” znajduje się idea imperium i kult siły (wojny)⁹⁸.

Manipulacja historią stała się ważnym elementem polityki Władimira Putina, w tym maszyny propagandowej, wykorzystującej historyczne mity i stereotypy. Zawłaszczanie historii Ukrainy-Rusi na stałe weszło do kanonów rosyjskiej historiografii. Kijowska badaczka, Ołena Szewczenko, zaznacza, że Kreml prowadzi w tym zakresie wieloletnie działania na arenie międzynarodowej w celu przedstawienia Ukraińców jako narodu niehistorycznego (ujęcie heglowskie)⁹⁹, niezdolnego do posiadania własnego państwa. Podstawowym mitem historycznym wykorzystywanym przez Moskwę jest utożsamianie Rosji z Rusią Kijowską, a księcia Włodzimierza chrzciciela Rusi z państwem rosyjskim. Po agresji Rosji na Ukrainę w 2014 r. proces ten przybrał na znaczeniu. Władze rosyjskie zorganizowały w kraju i za granicą szereg wystaw poświęconych tradycji prawosławia i państwa ruskiego/rosyjskiego, nakręcono kilka filmów i odsłonięto pięć pomników Księcia Włodzimierza¹⁰⁰. W podobnym świetle działania Putina przedstawiają profesorowie Olga i Sergiusz Wasjutowie, twierdząc, że przywódca Federacji Rosyjskiej stworzył całkowicie fałszywą wizję całego procesu historycznego w celu uzasadnienia agresji wobec Ukrainy, pokazując rzekomą sztuczność narodu i państwa ukraińskiego, które powstały na historycznie rosyjskich ziemiach. W ocenie Putina powyższe uzasadnia rozbiory bądź likwidację państwa ukraińskiego¹⁰¹.

Departament Stanu USA podkreśla, że manipulowanie historią stanowi jeden z podstawowych kierunków rosyjskiej dezinformacji. Kreml tendencyjnie interpretuje m.in. pakt Ribbentropa-Mołotowa,

97 Tamże.

98 A. Posacki, *Славянская война цивилизаций?...*, s. 91.

99 O. Shevchenko, *Князь Володимир Великий у неоімперській пропаганді Росії: привласнення чужої історії [Кnyaz Volodimir Velikiy u neoimperskiy propagandi Rosiyy: privlasnennyya chuzhoy istoriyi]*, „Biuletyn. Monitoring propagandy i dezinformacji” 2020, nr 1, s. 33-35.

100 Tamże.

101 O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Przywłaszczenie historii jako sposób walki informacyjno-psychologicznej Rosji przeciwko Ukrainie*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 3(33), s. 23.

zbrodnie reżimu komunistycznego, historię państwa ukraińskiego, w tym sprawę Wielkiego Głodu na Ukrainie. Dokonując rewizji historii, Rosja często oskarża o to innych, a odmienne stanowisko Zachodu w sprawie odpowiedzialności ZSRR za rozpętanie II wojny światowej nazywa nazistowskim podejściem¹⁰². Niezgodni z rosyjską narracją historyczną są oskarżani przez Kreml o nazizm bądź rusofobię. Podobnie sprawa wygląda z Ukrainą, notorycznie piętnowaną przez Putina o związki z nazistami i antyrosyjskość. Powyższej narracji nie przeszkadza nawet to, że ugrupowania nacjonalistyczne na Ukrainie nie przekroczyły progu zaporowego w ostatnich dwóch elekcjach parlamentarnych, a na czele państwa stoi prezydent pochodzenia żydowskiego, którego językiem ojczystym jest język rosyjski. Profesor Georgiy Kasianov trafnie zauważa, że „ukraiński nazizm” to wymyślony przez Putina wróg, potrzebny do usprawiedliwienia agresji, dlatego często gości na łamach rosyjskiej propagandy¹⁰³.

Radziecka machina propagandowa nazywała Stalina koryfeuszem nauki. Podobny styl działania podejmuje Putin. Występując w roli historyka, dokonuje wykładni rosyjskiej i ukraińskiej historii. W polskich i zagranicznych tytułach publicystycznych opublikowano szereg materiałów pod wymownymi tytułami „Putin wciela się w historyka”¹⁰⁴. Bartłomiej Gajos z Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia mówi wprost o historii jako politycznym paliwie Władimira Putina¹⁰⁵.

Determinizm historyczny jest potrzebny Putinowi z dwóch powodów. Po pierwsze, mająca problemy z własną tożsamością nowa Rosja w okresie jego rządów chętnie nawiązała do tożsamości imperialnej, ponieważ Rosjanie nie posiadali innej tożsamości, a elity polityczne i intelektualne w swojej większości nie miały zamiaru kontynuowania żmudnego i trwałego procesu kształtowania nieimperialnej rosyjskiej tożsamości narodowej. Ponadto ogłoszenie upadku ZSRR największą

102 *Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives*, <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> [24.08.2022].

103 G. Kasianov, „Ukrainian Nazis” as an invented enemy, https://russiapost.net/politics/ukrainian_nazis?fbclid=IwAR1SX5TntV9D1p4KSxgQ16eA-PSoAX77BDpYYD_CpY5KHFzYrsSLP2g49qs [23.07.2022].

104 Władimir Putin wciela się w historyka, <https://www.gazetapravna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8209031,wladimir-putin-wciela-sie-w-historyka.html>.

105 *Facet z walizką nuklearną uzasadnia jej użycie historią Rusi Kijowskiej z X wieku*, <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,28147928,facet-z-walizka-nuklearna-uzasadnia-jej-uzycie-historia-rusi.html?disableRedirects=true> [27.07.2022].

geopolityczną katastrofą XX w. de facto podważało najnowszą historię państwa rosyjskiego w postaci Federacji Rosyjskiej. Powyższe warunki wiązały się z odwołaniem do imperialnych koncepcji jednego narodu rosyjskiego/rosyjskiego lub trójjedynego narodu rosyjskiego, obowiązujących odpowiednio za czasów carskich i radzieckich. Powrót do imperialnej tożsamości i tradycyjnej narracji historycznej doprowadził do konfliktów pamięci z sąsiadami, w tym w relacjach rosyjsko-ukraińskich. Zdaniem Serhija Plokhii między Rosją a Ukrainą doszło do zderzenia nie tylko dwóch armii, lecz dwóch narracji historycznych. Z jednej strony mamy do czynienia z ukraińskim przekazem budowania narodu i państwa. Natomiast z drugiej strony rosyjski przekaz przedstawia Ukrainę jako nieodłączną część historycznych ziem Rosji bez prawa do niepodległości. Badacz podkreśla, że na Ukrainie narracja historyczna Putina poniosła klęskę¹⁰⁶. Po drugie, Putin wykorzystuje rosyjską narrację historyczną do wypełnienia treścią swojej polityki zagranicznej. Zdaniem Timothy'ego Snydera rosyjski przywódca preferuje negatywny obraz historii Rosji, skoncentrowany na mitycznej przeszłości, na zagrożeniach ze strony Zachodu, na niezrozumieniu przez świat rosyjskiej specyfiki. Powyższe problemy są wynikiem egzystencjalnych poszukiwań własnej tożsamości narodowej w okresie postimperialnym¹⁰⁷.

Rosyjski publicysta, Andriej Kolesnikow w swoich ocenach idzie nawet dalej, twierdząc, że politykę wewnętrzną i międzynarodową rosyjskich władz determinuje już nie tyle historia, co historyczne mity przez nią ukształtowane. Ekspert wytypował trzy zasadnicze linie podziału w interpretacji przeszłości: II wojna światowa/Wielka Wojna Ojczyźniana, okres stalinowski oraz zmiany polityczno-społeczne lat 90. XX w. W wojnie pamięci Kreml wykorzystuje jak tradycyjne narzędzia (pomniki i memoriały), tak i nowe (archiwa). Powielaniu rosyjskiej narracji historycznej na użytek wewnętrzny i zewnętrzny służy propaganda, która bardzo często sięga do *clichés* okresu stali-

106 Сергій Плохій: імперіалістичний наратив Путіна «зазнає краху» [Sergij Plokhij: imperialistychnyj naratyv Putina „zaznae krachu“], <https://bykvu.com/ua/mysli/serhii-plokhii-imperialistychniy-naratyv-putina-zaznaie-krakhu/> [19.07.2022].

107 Strona Instytutu Pamięci Narodowej Ukrainy, <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/statti/rosiya-napala-na-ukrayinu-bo-rosiyany-dosi-shche-ne-znayut-hto-vony> [27.08.2022].

nowskiego (dyskurs imperialny, militarystyczny i obronny)¹⁰⁸. Ponadto historia, imperialne dzieje Rosji, jest przez władzę traktowana jako czynnik mobilizacyjny, legitymizujący poczynania rządzących, a także ważny element samoidentyfikacji i konsolidacji Rosjan.

Odmrażanie pamięci w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i rozliczenie zbrodni komunistycznych władze Federacji Rosyjskiej oceniły jako próbę rewizjonizmu historycznego oraz wojnę hybrydową Zachodu wobec Rosji. Wyznacznikiem dla polityki Kremla stał się stosunek do rosyjskiej interpretacji historii. Odmienne narracja od razu była podawana jako rewizjonizm historyczny i rusofobia. Kamieniem milowym współczesnych relacji rosyjsko-ukraińskich stała się kwestia Wielkiego Głodu na Ukrainie w latach 1932-1933 oraz jego uznanie za zbrodnię przeciwko narodowi ukraińskiemu dokonaną przez reżim stalinowski. Rosja stanowczo sprzeciwia się umiędzynarodowieniu powyższej kwestii, na co zwracał uwagę prezydent Dmitrij Miedwiediew w liście do Wiktora Juszczenki, nazywając tragedię narodu ukraińskiego tzw. hołodomorem¹⁰⁹. Odmienne interpretacja wspólnych dziejów, a szczególnie próby kształtowania odmiennej od rosyjskiej narracji historycznej przez władze ukraińskie, spotkała się z ogromną krytyką i przeciwdziałaniem ze strony Rosji. Podejmowane przez ukraińskiego prezydenta próby zrównania stalinizmu z nazizmem, uroczyste obchody 350-lecia zwycięstwa sił kozackich, polskich i tatarskich nad wojskami rosyjskimi pod Konotopem oraz przewartościowanie znaczenia sojuszu kozacko-szwedzkiego i połtawskiej bitwy (1709) dla historii Ukrainy spotkały się z ostrą krytyką ze strony rosyjskiej i oskarżeniami o rewizjonizm historyczny¹¹⁰. Ponadto Rosji nie spodobały się inicjatywy ukraińskiego prezydenta w zakresie pojednania kombatanatów Armii Czerwonej i UPA. Działania Wiktora Juszczenki nazwano polityką wyobrażania/tworzenia narodu ukraiń-

108 A. Колесников, *История под ружьем: несекретная война Кремля* [A. Kolesnikov, *Istoriya pod ruzhem: nesekretnaya vojna Kremlya*], <https://carnegiemoscov.org/2020/04/09/ru-pub-81437> [12.07.2022].

109 Дмитрий Медведев направил послание Президенту Украины Виктору Ющенко, посвященное проблематике так называемого «голодомора» [Dmitriy Medvedev napravil poslanie Prezidentu Ukrainy Viktoru Yushchenko, posvyashchennoe problematike tak nazyvaemogo „golodomora“], <http://kremlin.ru/events/president/news/2081> [12.07.2022].

110 Ющенко пересматривает историю и сам становится жертвой исторической ревизии [Yushchenko peresmatrivaet istoriyu i sam stanovitsya zhertvoy istoricheskoy revizii], <https://inosmi.ru/20080424/240985.html> [11.07.2022].

skiego, a jego ojca oskarżono o rzekomą kolaborację z nazistami podczas przebywania w niewoli¹¹¹.

Rosyjska narracja historyczna wobec Ukrainy od samego początku była nieustępliwa, natomiast wobec Polski, szczególnie w okresie resetu we wzajemnych relacjach, zdawała się bardziej wyrozumiała. W artykule dla „Gazety Wyborczej” (2009) premier Putin krytycznie ustosunkował się do paktu Ribbentrop-Mołotow i nie podważał odpowiedzialności ZSRR za zbrodnię katyńską¹¹². Z powrotem Władimira Putina na fotel prezydencki sytuacja zmieniała się diametralnie.

Historiografia rosyjska ukazuje pamięć Rosjan jako wspólnoty ciągle walczącej z obcym najeźdźcą, prowadzącym wojny obronne i wyzwolenicze. Zatem rosyjska pamięć historyczna narodu-imperium potrzebuje wroga, którego dostarcza jej reżim Putina w postaci Ukraińców, Litwinów, Polaków i Zachodu. Ukraińcy są traktowani zarówno w kategoriach wroga wewnętrznego, sprzeniewierając się wspólnym dziejom „ruskiego miru”, oraz zewnętrznego – lokującego swoją historię w tradycjach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Ruskiego oraz Rzeczypospolitej Trojga Narodów. Zdaniem rosyjskiej elity uwarunkowania historyczno-kulturowe powinny przemawiać na korzyść integracji Ukrainy z Rosją, a nie w ramach struktur europejskich i euroatlantyckich.

W polityce historycznej Federacji Rosyjskiej unikano nie tylko wyjaśniania trudnych kart historii, a nawet ich omawiania. Pod wpływem Kremla polityka pamięci Rosji stawała się coraz bardziej agresywna, narzucająca pamięć historyczną własnemu społeczeństwu oraz narodom ościennym, w tym Ukraińcom. Jeżeli historiografia radziecka dopuszczała istnienie ukraińskiej odrębności narodowej, to imperialna historiografia rosyjska takową ewentualność wykluczała, nazywając ją wymysłem Polaków lub Niemców. Tendencje do zaostrzenia polityki pamięci Putina można było zauważyć już w 2012 r., kiedy podczas przemówienia w Zgromadzeniu Federalnym wskazał na potrzebę Rosji pozostania sobą, podkreślając znaczenie w tym aspekcie zachowania

111 Ющенко пересматривает историю и сам становится жертвой исторической ревизии [*Yushchenko peresmatryvaet istoriyu i sam stanovitsya zhertvoy istoricheskoy revizii*], <https://focus.ua/politics/19621> [12.07.2022].

112 *List Putina do Polaków (pełna wersja)*, <https://wyborcza.pl/7,75399,6983945,list-putina-do-polakow-pekna-wersja.html> [14.07.2022].

narodowej i duchowej tożsamości oraz tysiącletniej tradycji rosyjskiej państwowości. Wówczas prezydent wskazał także na ważną rolę roku 2012 jako Roku rosyjskiej historii, restytucji imperatorskich towarzystw historycznych i geograficznych. Ponadto duch sił zbrojnych Rosji podtrzymują tradycje, historia oraz męstwo i poświęcenie bohaterów¹¹³.

Wątki historyczne wyraźnie wybrzmiały podczas przemówienia Władimira Putina przed Zgromadzeniem Federalnym w 2014 r., kiedy w uzasadnieniu aneksji Krymu prezydent nawiązał do strategicznego znaczenia półwyspu jako kolebki rosyjskiego narodu, państwowości i cywilizacji. „Na Krymie w Chersonesie książę Włodzimierz przyjął chrzest, a nasi przodkowie na tej ziemi po raz pierwszy i na zawsze poczuli więź wspólnoty narodowej” – konstatowała głowa państwa¹¹⁴. Podobny ton narracji został utrzymany w tzw. przemówieniu krymskim, kiedy Putin wskazywał na rolę bolszewików w powstaniu Ukraińskiej SRR, której zostały przekazane historyczne rosyjskie ziemie. Krym nazwał nieodłączną częścią Rosji, ponieważ znajdują się tam groby rosyjskich żołnierzy, którzy zdobyli półwysep dla państwa rosyjskiego w 1783 r.¹¹⁵ W Rosji próbowano nawet porównywać krymskie wystąpienie Putina do przemówienia Aleksandra I w sprawie tzw. przyłączenia Finlandii¹¹⁶.

Potrzeba uzasadnienia agresji Rosji wobec Ukrainy w 2014 r. spowodowała wykreowanie nowego wroga w postaci globalnych (Zachód) i lokalnych (Ukraina) nazistów. W jednym z przemówień Putin powiedział, że historia lubi się powtarzać i społeczność międzynarodowa nie wyciągnęła wniosków z historii XX w., kiedy w odpowiednim momencie nie przeciwstawiła się wspólnie nazistom¹¹⁷. Kolejne wystąpienie

113 *Послание Президента Федеральному Собранию* [*Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniju*], <http://kremlin.ru/events/president/news/17118> [15.07.2022].

114 *Послание Президента Федеральному Собранию* [*Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniju*], <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47173> [22.05.2022].

115 Hegłowski model państwa oraz pojmowania historii jest bliski rosyjskiej myśli politycznej oraz elitom władzy. Zob. *Відкрите [українське] суспільство та його [російські] вороги* [*Vidkryte [ukrayinske] suspilstvo ta jogo [rosijski] vorogy*], <https://zbruc.eu/node/25342> [22.09.2022]; P. Szymaniec, *Hegłowski model nowoczesnego państwa*, [w:] *Studia Erasmiana Wratislaviensia. „Państwo – koncepcje i zadania”*, Wrocław 2008, s. 21-40.

116 *Путин сказал как Александр I* [*Putin skazal kak Aleksandr I*], https://www.gazeta.ru/science/2014/04/08_a_5982937.shtml [23.09.2022]

117 *Послание Президента Федеральному Собранию* [*Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniju s 2015 g.*], <http://kremlin.ru/events/president/news/50864> [23.09.2022].

prezydenta zawierało odniesienie do wydarzeń sprzed 100 lat, rewolucji lutowej i październikowej, a także nawoływanie głowy państwa do porozumienia i pojednania zwolenników białej i czerwonej Rosji w celu konsolidacji narodowej i państwowej¹¹⁸. Z kolei w przemówieniu w 2020 r. Putin podkreślał, że po rozpadzie ZSRR „my (Rosja) posiadamy te same ambicje, zachowując bardzo duży potencjał ludzki, intelektualny, surowcowy, terytorialny i kulturowo-historyczny”¹¹⁹.

Apogeum agresywnej polityki historycznej Kremla przypada na przełom lat 2019/2020, kiedy obchodzono 80. rocznicę paktu Ribbentrop-Mołotow, a rosyjskiego przywódcy nie zaproszono na rocznicowe obchody rozpoczęcia II wojny światowej, zaś Parlament Europejski podjął uchwałę potępiającą ten pakt, obarczając III Rzeszę Niemiecką i ZSRR winą za rozpętanie wojny¹²⁰. Wtedy Rosja otwarcie przeszła do narracji, że pakt Ribbentrop-Mołotow był zwycięstwem radzieckiej dyplomacji w trudnej i niesprzyjającej sytuacji międzynarodowej. Natomiast współodpowiedzialność za rozpętanie wojny Kreml przekładał na barki Zachodu i Polski¹²¹. Wobec Ukrainy w dalszym ciągu formułowano oskarżenia o ideologicznym wpływie nazizmu na władze w Kijowie¹²². Dopasowując narrację do celów stawianych przez Władimira Putina w ramach tzw. operacji specjalnej (denazyfikacji) podczas inwazji na Ukrainę w 2022 r., rosyjska propaganda coraz częściej odwoływała się do *clichés* ukraińskiego nacjonalizmu, który utożsamiano z nazizmem i z „terrorem banderyzmu”, polityką prowadzoną przez Wiktora Juszczenkę, Aleksandra Turczynowa, Petra Poroszenkę i Wołodymyra Zefenskiego¹²³. W dyskursie na stornach

118 *Послание Президента Федеральному Собранию* [*Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniju* s 2016 g.], <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/53379> [19.08.2022].

119 *Послание Президента Федеральному Собранию* [*Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniju* s 2020 g.], <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/62582> [20.08.2022].

120 А. Колесников, *История под ружьем...*

121 Wówczas w rosyjskich mediach propagandowych ukazał się tekst Siergieja Naryszkiina, szefa służby wywiadu zagranicznego i przewodniczącego towarzystwa historycznego, wybielający pakt pomiędzy III Rzeszą a ZSRR (w «Российской газете»). Podobny ton narracji został utrzymany w artykule Władimira Meduńskiego opublikowanym na stronach RIA Nowosti.

122 *В Кремле отметили сильное влияние сторонников нацизма на политику Украины* [*V Kremle otmetili silnoe vliyanie storonnikov natsizma na politiku Ukrainy*], https://lenta.ru/news/2021/07/05/kreml_peskov/ [23.08.2022].

123 *Почему нацизм возродился на Украине, а не в Германии* [*Pochemu natsizm vozrodilsya na Ukraine, a ne v Germanii*], <https://rg.ru/2022/04/06/pochemu-nacizm-vozrodilsia-na-ukraine-a-ne-v-germanii.html> [23.08.2022].

Rady ds. Polityki Zagranicznej i Obronnej wymieniono dwa rzekome dowody ukraińskiego nazizmu: ograniczenie praw ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej oraz antyrosyjskość ukraińskiego ruchu narodowego i państwowego¹²⁴. Pojawiły się także publikacje naukowe rosyjskich badaczy, m.in. z Rosyjskiego Instytutu Badań Strategicznych, o neonazizmie we współczesnej Ukrainie. W jednej z nich Oleg Niemienski twierdzi, że pomimo pozaparlamentarnego statusu ukraińskie ugrupowania nacjonalistyczne odgrywają ważną rolę na polu politycznym kraju¹²⁵. Oczywiście przy tym Rosja nie odwołuje się do renomowanych organizacji międzynarodowych z zakresu ochrony praw człowieka i mniejszości narodowych oraz nie wdraża przewidzianych w prawie międzynarodowym procedur weryfikujących stan rzeczy, lecz *a priori* przyznaje sobie prawo do interwencji, w tym militarnej.

Na kształtowaniu rosyjskiej pamięci historycznej decydujące piętno wyciska polityka władz, co znajduje potwierdzenie w opinii publicznej. Badania wykazały, że w okresie lat 1989-2008 zmniejszył się odsetek Rosjan uznających wielkość postaci Lenina z 72% do 34%, natomiast w przypadku Stalina odnotowano odwrotną tendencję, wzrost z 12% do 36%. W badaniach w 2008 r. po raz pierwszy uwzględniono Putina (32%), który nieznacznie ustępował Piotrowi I (37%) i zdecydowanie wyprzedzał takie postaci w rosyjskiej historii jak m.in. G. Żukow (23%), A. Suworow (16%), Katarzyna II (11%)¹²⁶. Powyższe badania w latach 1999-2008 wykazały, że za najważniejsze wydarzenia historyczne dla swojego kraju Rosjanie uznali zwycięstwo w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (od 78% do 85%), zdobycie kosmosu przez Gagarina (51-55%), rewolucja październikowa (40-49%), rozpad ZSRR (42-47%). Wówczas 43% badanych dopuszczała konflikty między Rosją a byłymi republikami ZSRR, przeciwnego zdania było 39% respondentów¹²⁷. Badania Levada-Centr z 2017 r. wskazały na historyczne obszary zainteresowań Rosjan, którzy najbardziej interesują się Wielką Wojną Oj-

124 А. Чесноков, *О нацизме в Украине* [A. Chesnokov, *O natsizme v Ukraine*], <http://svop.ru/main/41804/?wprptest2=0>.

125 О. Неменский, *Неонацизм на современной Украине*, «Вопросы национализма» [O. Nemienskiy, *Neonatsizm na sovremennoy Ukraine*, „Voprosy natsionalizma”], 2019, nr 1(32), s. 125-141.

126 Л. Гудков, *Время и история в сознании россиян, часть II*, «Вестник общественного мнения» [L. Gudkov, *Vremya i istoriya v soznanii rossiyan, chast' II*, „Vestnik obshchestvennogo mneniya”] 2010, nr 2 (104), s. 13-61.

127 Tamże.

czynianą (38%), okresem Piotra I (31%) i historią Dawnej Rusi (28%), a historię swojego państwa wywodzą od Rusi Kijowskiej. Ponadto badania wykazały, że największą dumą napawa Rosjan zwycięstwo w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (83%), „przyłączenie” Krymu (43%) i podbój kosmosu (41%)¹²⁸.

Hegemonii władz w kształtowaniu narracji polityki pamięci w Rosji towarzyszyły oskarżenia państw obszaru poradzieckiego, w tym również Ukrainy, o rewizjonizm historyczny, instrumentalizację historii oraz uleganie narracji historycznej Zachodu. Powyższe tłumaczono wzmożoną rywalizacją geopolityczną oraz wykorzystaniem przez Zachód historii w celu osłabienia pozycji Rosji na arenie międzynarodowej¹²⁹.

Kluczowym elementem pamięci Rosjan oraz polityki władz w zakresie polityki historycznej pozostaje zwycięstwo w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Kreml zmonopolizował proces kształtowania pamięci zbiorowej Rosjan, eliminując innych aktorów w postaci inteligencji lub organizacji społecznych (ograniczanie działalności i delegalizacja „Memoriału”). Zawłaszczenie przez Kreml pamięci o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej nastąpiło w latach 2014-2015, kiedy władze szukały uzasadnienia dla rosyjskiej agresji na Ukrainie oraz świętowały 70. rocznicę Dnia Zwycięstwa. Kreowanie kultu zwycięstwa przez władzę miało na celu rozwiązanie kilku podstawowych problemów. Po pierwsze, konsolidacja społeczeństwa rosyjskiego wokół Putina jako godnego następcy zwycięskich przywódców rosyjskich/radzieckich. Po drugie, poprzez zachowanie w pamięci zbiorowej narodów b. ZSRR Dnia Zwycięstwa wpływanie na politykę państw obszaru poradzieckiego. Po trzecie, kultywowanie pamięci zwycięstwa w wymiarze zewnętrznym miało przypominać Europie o szczególnej pozycji Rosji jako spadkobierczynie ZSRR – mocarstwa zwycięskiego. W tym celu władze w Rosji przywracają „dobre” imię Stalinowi i zakazują działalności „Memoriału”, który badał zbrodnie reżimu stalinowskiego.

128 *История России [Istoriya Rossii]*, <https://www.levada.ru/2017/03/22/istoriya-rossii/> [25.08.2022].

129 А.С. Левченков, *Исторический ревизионизм и память о Великой Отечественной войне в геополитическом противостоянии на западном фланге постсоветского пространства*, «Постсоветские исследования» [A.S. Levchenkov, *Istoricheskiy revizionizm i pamyat o Velikoy Otechestvennoy voyne v geopoliticheskom protivostoyanii na zapadnom flange postsovetskogo prostranstva*, „Postsovetskie issledovaniya”], t. 4, 2021, nr 7, s. 581-589.

Badania opinii publicznej w 2019 r. wykazały, że 52% Rosjan ma pozytywny stosunek do Stalina, wtedy jak na Ukrainie ten wskaźnik wyniósł 16% respondentów¹³⁰. Wojna Rosji wobec Ukrainy istotnie zmieniła i przyspieszyła proces konsolidacji ukraińskiej pamięci historycznej. W latach 2010-2022 tęsknota za Związkiem Radzieckim zmniejszyła się z 46% do 11% badanych. Ekspertcy odnotowują stopniowy proces desowietyzacji/derusyfikacji ukraińskiej historii. Zmianom uległo również postrzeganie Dnia Zwycięstwa (9 maja) traktowanego w kategoriach kultu zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Jeszcze w 2018 r. ponad 58% badanych wskazywało na obchody Dnia Zwycięstwa, a już po rosyjskiej inwazji w 2022 r. 80% respondentów akcentowało obchody Dnia Pamięci, podkreślając przy tym znaczącą rolę narodu ukraińskiego w walce z nazizmem¹³¹. Ponadto w latach 2012-2022 zmienia się także stosunek do niektórych postaci historycznych. Stabilnie wysokim poparciem (90%) cieszyli się Bohdan Chmielnicki i Mychajło Hruszewski, natomiast wzrosło poparcie dla Iwana Mazepy (z 44% do 76%), Symona Petlury (z 26% do 49%) i Stepana Bandery (z 22% do 74%)¹³². Poza Chmielnickim powyższe postacie należą do antybohaterów w rosyjskiej narracji historycznej. Ponadto Ukraińcy poparli zakaz wstążki św. Jerzego jako symbolu rosyjskiego militarysty (ponad 70%) oraz derusyfikację pamięci historycznej – ponad 70% respondentów domaga się usunięcia pomników i zmian nazw ulic¹³³. Wielki Głód jest jednym z kamieni węgielnych ukraińskiej pamięci narodowej, co potwierdzają także badania opinii publicznej. W 2021 r. 85% respondentów wskazywało, że jest to zbrodnia popełniona na narodzie ukraińskim (w 2011 r. – 58%)¹³⁴. W tym sa-

130 Ставлення населення України до постаті Сталіна [Stavlennya naselennya Ukrainy' do postati Stalina], <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=872&page=6> [25.08.2022].

131 Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни [Desyate zagal'nopacional'ne opytuvannya: Ideologichni markery vijny], https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf [26.08.2022]

132 Tamże.

133 Tamże.

134 Динаміка ставлення українців до Голодомору 1932-33 рр. [Dynamika stavlennya ukrayinciv do Golodomoru 1932-33 rr.], https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_holodomor_112021.pdf [23.09.2022].

mym roku 75% badanych wskazało na Ukrainę jako spadkobierczynię tradycji Rusi Kijowskiej¹³⁵.

Pod wpływem rosyjskiej agresji Ukraina wybrała własny symbol obchodów zwycięstwa w II wojnie światowej, przedstawiający kwiat czerwonego maku. Zakazano rosyjskiego symbolu zwycięstwa – wstążki św. Jerzego, którą podobnie jak symbol „Z” zaczęto utożsamiać z agresją Rosji. Na Ukrainie kult Wielkiej Wojny Ojczyźnianej nigdy nie miał tak dużych rozmiarów jak w Federacji Rosyjskiej¹³⁶. Agresywna polityka historyczna Rosji wymusiła na ukraińskich władzach podjęcie pewnych działań w zakresie kształtowania i ochrony własnej tożsamości historycznej. Podczas uroczystych obchodów 30. rocznicy niepodległości Ukrainy prezydent Wołodymyr Zełenski podpisał rozporządzenie, którym ustanowił połączenie obchodów dnia ukraińskiej państwowości z dniem chrztu Rusi (28 lipca). W uzasadnieniu prezydent podkreślił, że uczynił to, odwołując się do tradycji ukraińskiej państwowości, sięgającej czasów Rusi Kijowskiej i księcia Włodzimierza, który w 988 r. przyjął chrzest i dokonał wyboru cywilizacyjnego, którego spadkobiercami były: Księstwo Halicko-Wołyńskie, Ukraińskie Państwo Kozackie, Ukraińska Republika Ludowa, Zachodnioukraińska Republika Ludowa, Państwo Ukraińskie, Ukraina Karpacka oraz współczesna Ukraina¹³⁷.

Rosja, próbując narzucić ukraińskiemu społeczeństwu narrację o wspólnej historii, jednym narodzie oraz „ruskim mirze”, uzyskała odwrotne od zamierzonych skutki. Inwazja i brutalność działań sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej na Ukrainie doprowadziły do historycznej reorientacji znacznej części ukraińskiego społeczeństwa, polityki derusyfikacji historii oraz kontrofensywy propagandowej. Instytut Pamięci Narodowej Ukrainy opublikował szereg materiałów porównujących działania Rosji do polityki nazistowskich Niemiec:

135 75% українців вважають Україну спадкоємицею Київської Русі – опитування [75% ukraiyniv vvažayut' Ukrainu spadkoemycyju Kyiv's'koyi Rusi – opytuvannya], <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-kyivska-rys-opytuvannya/31379267.html> [24.09.2022].

136 Т. Пастушенко, *Війна пам'яті в часи війни: відзначення перемоги над нацизмом після Революції Гідності*, [w:] *Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України* [Т. Pastushenko, *Vijna pam'yati v chasy vijny: vidznachennya peremogy nad nacyzom pisl'ya Revolyuciji Gidnosti*, [w:] *Suspil'no-politychna aktyvnist' ta istorychna pam'yat' yevrejs'koyi spil'noty v konteksti yevrointegraciyi Ukrainy*], Kyiv 2020, s. 233-257.

137 Указ президента України про День Української Державності [Ukaz prezidenta Ukrainy pro Den' Ukrainy's'koyi Derzhavnosti], <https://www.president.gov.ua/documents/4232021-39917> [27.09.2022].

- Putin podąża drogą Hitlera. Ukraińcy trzymają się jak Brytyjczycy;
- Jak putinowski reżim wykorzystuje mit o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej;
- Rosyjska „Junarmia” naśladuje niemiecki Hitlerjugend?
- Ukraińcy i Rosjanie nie są bratnimi narodami¹³⁸.

Symbolem derusyfikacji ukraińskiej pamięci historycznej stały się demontaż pomników poświęconych tzw. zjednoczeniu Ukrainy i Rosji w Kijowie i Perejaślawiu oraz radzieckim i rosyjskim bohaterom narodowym, a także zmiana nazw ulic.

Podsumowanie

Analiza studium przypadku relacji rosyjsko-ukraińskich wskazuje na dwa odmienne modele kształtowania współczesnej pamięci historycznej. Pierwszy (rosyjski) polega na kontynuowaniu imperialnych tradycji w historiografii i polityce pamięci, skoncentrowanych na podtrzymaniu mocarstwowych mitów imperium carskiego i radzieckiego. Podstawą takiego podejścia pozostaje heglowski historycyzm, determinujący działania władz Rosji na jednym z pól bitewnych (historii) i postępujących w myśl zasady „historię piszą zwycięzcy”. Drugi (ukraiński) wskazuje na podejmowane przez badaczy i klasę polityczną próby wyjścia spod wpływów rosyjskiej historiografii oraz kształtowania własnej narodowej narracji historycznej i polityki pamięci, zakotwiczonej w tradycji europejskiej. Niemilitarny kontekst wojny Rosji wobec Ukrainy w latach 2014-2022 wskazuje na zderzenie dwóch narracji pamięci historycznej, rosyjskiej – kultywującej paradygmat historii narodu-imperium, traktującego Ukraińców jako część narodu ruskiego/rosyjskiego, oraz ukraińskiej – kształtującej paradygmat historii Ukrainy jako narodu-państwa, niepodległego i niezależnego.

Determinizm geopolityczny i historyczny stanowią podstawę polityki imperialnej Władimira Putina, starającego się naśladować twórców imperium carskiego (Piotra I) i radzieckiego (Stalina). Konflikt

138 *Російсько-українська війна: історичний контекст* [Rosijs'ko-ukrayins'ka vijna: istorychnyj kontekst], <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/rosijsko-ukrayinska-vijna-istorychnyy-kontekst> [25.08.2022].

rosyjskiej imperialnej pamięci historycznej z ukraińską stanowił istotny powód agresji Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy. Francuski badacz, Antoine Arjakovsky, nazywa to zderzeniem mitów historycznych mających w pierwszej kolejności znaczenie polityczne, a nie symboliczne. W rosyjskiej mitologii oraz polityce Ruś Kijowska/Ukraina ma bardzo ważne, wręcz sakralne, znaczenie. Wskutek tak znaczącej roli Ukrainy w historii Rosji niepodległość państwa ukraińskiego w 1991 r. stała się wyzwaniem dla rosyjskiej świadomości imperialnej. Federacja Rosyjska, stając przed wyzwaniem naród-państwo vs naród-imperium, wybrała znaną od wieków i zrozumiałą dla siebie matrycę imperialną. W takich warunkach Ukraina była narażona na agresywną politykę sąsiedniego mocarstwa, w tym w zakresie polityki pamięci.

Federacja Rosyjska wybrała agresywny model polityki pamięci, traktując historię jako narzędzie wpływów wobec tzw. bliskiej i dalekiej zagranicy.

Bibliografia

- Aleksey M., *Ukrainskiy vopros v Rossiyskoy imperii*, Kyiv 2013.
- Anisimov Ye.V., *Istoricheskie korni imperskogo myshleniya v Rossii*, „Socio-Cultural Dimensions of the Changes in the Slavic-Eurasian World” (January 30 – February 1, 1999), <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/proceed9/anisimov.html>.
- Arjakovsky A., *Russie-Ukraine, de la guerre à la paix?*, Paris 2014.
- Baluk W., *Polska na celowniku Putina. Narracja rosyjskiej propagandy w sprawie wybuchu II wojny światowej*, „Biuletyn/Monitoring Propagandy i Dezinformacji” 2020, nr 1.
- Berdyaev N., *Russkaya ideya. Sudba Rossii*, Moskva 2000.
- Bogins’ka I.V., *Konflikty pamyati u mizhnarodnyh vidnosynah*, „Regionalni studiyi” 2021.
- Chernikova V., *Politika pamyati: regionalnaya interpretatsiya*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2020, nr 1.
- Chernyshev R., *Liliya Shevtsova: Putin ishchet novye sposoby udusheniya Ukrainy*, http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.htm.
- Chesnokov A., *Onatsizme v Ukraine*, <http://svop.ru/main/41804/?wprptest2=0>.
- Cegeda C., Shevchuk V., *Gibrydna vijna Rosiyyi proty Ukrayiny: istorychnyy vymir*, „Nauka i oborona” 2019/1.
- Clarke D., Duber P., *Polish Cultural Diplomacy and Historical Memory: the Case of the Museum of the Second World War in Gdańsk*, „International Journal of Politics, Culture, and Society”, vol. 33, 2020.

- Delong M., „*Ruski mir*” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy, „Przegląd Geopolityczny”, t. 33, 2020.
- Demin I., *Printsyp istorizma v postmetafizicheskom kontekste*, „Filosofskie nauki” 2016/12.
- Desyate zagal'nonacional'ne opytuvannya: Ideologichni markery vijny, https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf.
- Dmitriy Medvedev napravil poslanie Prezidentu Ukrainy Viktoru Yushchenko, posvyashchennoe problematike tak nazyvaemogo „golodomora”, <http://kremlin.ru/events/president/news/208.1>.
- Dynamika stavlennya ukrayinciv do Golodomoru 1932-33 rr., https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_holodomor_112021.pdf.
- Dziobkowski B., *O Popperowskiej krytyce Heglowskiego historyzmu*, <https://teologiapolityczna.pl/bogdan-dziobkowski-o-popperowskiej-krytyce-heglowskiego-historyzmu>.
- Encyklopedia politologii. Pojęcia, teorie i metody*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Warszawa 2016.
- Facet z walizką nuklearną uzasadnia jej użycie historią Rusi Kijowskiej z X wieku, <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,28147928,facet-z-walizka-nuklearna-uzasadnia-jej-uzycie-historia-rusi.html?disableRedirects=true>.
- Frants V., *Potentsial myagkoy sily istoricheskoy pamyati vo vzaimnom sblizhenii zHITELEY gosudarstv Tsentralnoy Azii i rossiyan*, „Diskurs-PI” 2020, nr 3(40).
- Gasilin V., *Budushchee Rossii: filosofsko-metodologicheskij analiz kontsept-sii A.G. Dugina*, „Vestnik Povolzhskogo instituta upravleniya” 2017, nr 4.
- Gorbunin V., *Svitova hibridna viyna. Ukrayinskiy front*, Kharkiv 2017.
- Golovchenko A., *Problematika Kryma kak faktor politicheskoy pozitsii liberalnykh partiy v sovremennoy Rossii*, „Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Sotsiologiya. Politologiya”, t. 19, 2019, nr 4.
- Górecki M., *Cztery modele wywierania wpływu na podmioty stosunków międzynarodowych w perspektywie konstruktywistycznej*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4709/Cztery%20modele%20wywierania%20wpływu%20na%20podmioty%20stosunkow%20międzynarodowych%20w%20perspektywie%20konstruktywistycznej.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Gudkov L., *Vremya i istoriya v soznanii rossiyan, chast II*, „Vestnik obshchestvennogo mneniya” 2010, nr 2(104).
- Gumilev L., *Etnogenez i biosfera zemli*, Sankt-Peterburg 2001.
- Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002.
- Istoriya Rossii*, <https://www.levada.ru/2017/03/22/istoriya-rossii/>.
- Ivan Ilin: *izgnannik i patriot*, <https://www.culture.ru/materials/206622/ivan-ilin-izgnannik-i-patriot>.
- Kapuśniak T. (T. Stępniewski), *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Warszawa – Lublin 2008.

- Kontseptsiya gumanitarnoy politiki Rossiyskoy Federatsii za rubezhem*, 05.09.2022, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/G3CkAuMhZXio8AzNaweT3wTGTaEA16OU.pdf>.
- Kasianov G., „Ukrainian Nazis” as an invented enemy, https://russiapost.net/politics/ukrainian_nazis?fbclid=IwAR1SXsTntV9D1pqKSxgQ16eA-PSoAX77BDpYYD_CpY5KHFzYrsSLP2g49qs.
- Kasianov G., *The War Over Ukrainian Identity*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-05-04/war-over-ukrainian-identity?fbclid=IwARog6XfkmqXWvnxSCPycdiscDJDSoEuaKn7wXE5oF7Ymj-LUSIO774JJufNU>.
- Kasyanov G., *Past continuous: istorichna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina i susidy*, Kyiv 2018.
- Kasyanov G., *K probleme defynitsiy: istoricheskaya pamyat, istoricheskaya politika*, [w:] *Istoriya. Pamyat. Politika. Zbirnyk statey*, G. Kasyanov, O. Gayday (red.), Kyiv 2016.
- Kolesnikov A., *Istoriya pod ruzhem: nesekretnaya voyna Kremlya*, <https://carnegiemoscow.org/2020/04/09/ru-pub-81437>.
- Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii*, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf>.
- Koposov N., *Istorizm po-ministerski*, <https://trv-science.ru/2014/05/istorizm-po-ministerski/>.
- Kostyuk B., *Pam'yatnyky tym, hto zagynuv na vijni, zhodnoyu miroyu ne mozhna rujnuvaty – istoryk*, <https://www.radiosvoboda.org/a/26985152.html>.
- Kovba D. M., *Politika pamyati v kontekste teorii „myagkoy sily”*, https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/42282/1/978-5-7996-1865-0_2016_20.pdf.
- Kozłowski S., *Wybitność i niezależność w ujęciu deterministycznym*, „Studia Politologiczne”, t. 14, 2009.
- Krot M., Samygin P., „*Ispytaniya Krymom...: Imperskoe soznanie rossiyskogo obshchestva v epokhu krymskoy voyny 1853-1856 gg. i na sovremennom etape*, „Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl'” 2014, nr 4 (26).
- Krotz Ul., *History and Foreign Policy in France and Germany*, Palgrave Macmillan, London 2015.
- Kuchuk A., *Istoricheskaya politika kak odin iz klyuchevykh faktorov v otnosheniakh mezhdru Rossiey i Poleshey*, <https://russiancouncil.ru/blogs/mosmolrop/istoricheskaya-politika-kak-odin-iz-klyuchevykh-faktorov-v-otnosheniya/>.
- Kukułka J., *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000.
- Legucka A., *Rosyjskie żądania gwarancji bezpieczeństwa wobec USA i NATO*, <https://www.pism.pl/publikacje/rosyjskie-zadania-gwarancji-bezpieczenstwa-wobec-usa-i-nato>.
- Levchenko A.S., *Istoricheskiy revizionizm i pamyat o Velikoy Otechestvennoy voyne v geopoliticheskom protivostoyanii na zapadnom flange postsovet-skogo prostranstva*, „Postsovetskie issledovaniya”, t. 4, 2021, nr 7.
- Letnyakov D.E., *K voprosu o genealogii imperskogo soznaniya v Rossii*, „Filosofskiy zhurnal”, t. 8, 2015, nr 2.

- List Putina do Polaków* (pełna wersja), <https://wyborcza.pl/7,75399,6983945,list-putina-do-polakow-pekna-wersja.html>.
- Łukasik P., *Memory as a soft power: A case of Polish-Lithuanian dialogical memory*, „Acta Politica Polonica” 2020, nr 2(50).
- Machkarina O., *Russko-nemetskiy filosofskiy dialog*, „Vestnik MGU” 2000, nr 3.
- Maj Cz., *Wpływ w stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 1.
- Mateleshko Yu., *Osoblivosti politiki „myagkoyi sily” Rosiyy shcho do Ukrayiny (1991-2013)*, „Zbirnik naukovikh prats” 2020, nr 2(25).
- Menkiszak M., *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-koncepcyjnych-podstaw-rosyjskiej>.
- Miller A., *Politika pamyati v Rossii. Rol negosudarstvennykh agentov*, [w:] *Istoriya. Pamyat. Politika. Zbirnyk statey*, G. Kasyanov, O. Gayday (red.), Kyiv 2016.
- Mishhenko M., *Ulyublenyj filosof Putina*, <https://uain.press/articles/ulyublenij-filosof-putina-1409067>.
- Museums and Monuments to the Memory of the Victims of Communist Dictatorships*, A. Kaminsky (ed.), Dresden 2018.
- Mustafin A., *Otechestvennaya geosotsiologiya i geograficheskiy determinizm: sravnitelnyy analiz*, „Vestnik KemGUKI” 2012/21.
- Naumov A., *Istoricheskaya pamyat o Velikoy Otechestvennoy voyne kak resurs „myagkoy sily” sovremennoy Rossii*, „Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta” 2020, nr 6(116).
- Nemenskiy O., *Neonatsizm na sovremennoy Ukraine*, „Voprosy natsionalizma” 2019, nr 1(32).
- Nikolskiy S.A., *Russkie kak imperskiy narod*, „Politicheskaya kontseptologiya” 2014, nr 1.
- Oleynikov A., *Sovremennaya istorichnost i politika vremeni*, <https://liberal.ru/authors-projects/sovremennaya-istorichnost-i-politika-vremeni>.
- Panchenko Zh., *Geopoliticheskaya kontseptsiya „Yevraziystvo” kak faktor vliyaniya na bezopasnost v Vostochnoy Yevrope*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2016, nr 2.
- Pakhalyuk K.A., *Myagkaya sila i politika pamyati v kontekste vneshney politiki sovremennoy Rossii: točki peresecheniya*, <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4772>.
- Pastushenko T., *Vijna pamyati v chasy vijny: vidznachennya peremogy nad nacyzmom pislya Revolyuciji Gidnosti*, [w:] *Suspil'no-politychna aktyvnist' ta istorychna pamyat' yevrejs'koyi spil'noty v konteksti yevrointegraciyi Ukrayiny*, Kyiv 2020.
- Pietraś M., *Kategoria wpływu w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, B. Bojarczyk, A. Ziętek (red.), Lublin 2008.

- Pochemu natsizm vozrodilsya na Ukraine, a ne v Germanii*, <https://rg.ru/2022/04/06/pochemu-nacizm-vozrodilsia-na-ukraine-a-ne-v-germanii.html>.
- Pocheptsov G., *Propaganda 2.0*, Kharkov 2018.
- Politika istorychnoyi pam'iyati v konteksti natsionalnoyi bezpeky Ukrainy: analit. dopovid*, V.M. Yablonskiy (red.), Kyiv 2019.
- Posacki A., *Slavyanskaya voyna tsivilizatsiy? Sovremennoe neoevraziystvo i ukrainskiy konflikt*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU”, t. 13, 2017.
- Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniyu*, <http://kremlin.ru/events/president/news/17118>.
- Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniyu*, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47173>
- Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniyu s 2015 g.*, <http://kremlin.ru/events/president/news/50864>.
- Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniyu s 2016 g.*, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/53379>.
- Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniyu s 2020 g.*, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/62582>.
- Putin skazal kak Aleksandr I*, https://www.gazeta.ru/science/2014/04/08_a_5982937.shtml.
- Radzik R., *Rosyjski imperializm wspólnotowy. Trójjedyny naród ruski w badaniach socjologicznych*, Lublin 2016.
- Rafal's'kyj O., *Cywilizacyjna identychnist' ukrajinstva: istoriya i suchasnist'*, Kyiv 2022.
- Rosiya – ce fashysts'ka derzhava. Yakshho Ukrayina ne peremozhe, nas ochikuyut' desyatylyttya temryavy – Timoti Snajder*, <https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yakshho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylyttya-temryavy-timoti-snajder/>.
- Rosijs'ko-ukrayins'ka vijna: istorychnyj kontekst*, <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/rosiysko-ukrayinska-vijna-istorychnyy-kontekst>.
- Rosyjski imperializm z liberalną twarzą*, <https://wyborcza.pl/7,76842,2028116.html>.
- Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives*, <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/>.
- „Rossiyskoe istoricheskoe obshchestvo”, <https://historyrussia.org/sergey-naryshkin.html>.
- Sadłocha J., *Pomiędzy miękką a twardą siłą: smart power*, „Wrocławskie Studia Politolologiczne” 2012/13.
- Satanovskiy: Rossiya ne mozhет ostanovitsya na granitsakh LNR i DNR*, https://www.ng.ru/world/2022-04-30/100_war300422.html.
- Savrutskaya Ye., Ustinkin S., *Istoricheskaya pamyat kak faktor natsionalnoy bezopasnosti*, „Vlast” 2019/6.

- Serhan Y., *Who is Vladimir Putin's Revisionist History For?*, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2022/02/putin-russia-ukraine-revisionist-history/622936/>.
- Shevchenko O., *Knyaz Volodimir Velikiy u neoimperskiy propagandi Rosiyyi: privlasnennyya chuzhoyi istoriyyi*, „Biuletyn. Monitoring propagandy i dezinformacji” 2020, nr 1.
- Senyavskiy A., Senyavskaya Ye., *Pole boya – istoricheskaya pamyat, voennaya istoriya Rossii KhKh veka v kontekste psikhologicheskoy voyny i sovremennoy geopolitiki*, „Zhurnal rossiyskikh i vostochnoevropeyskikh istoricheskikh issledovaniy” 2010, nr 1.
- Sergij Plokhij: *imperialistychnyj naratyv Putina „zaznaye krahu”*, <https://bykvu.com/ua/mysli/serhii-plokhii-imperialistychnyi-naratyv-putina-zaznaie-krakhu/>.
- Slovo Svyateyshego Patriarkha Kirilla v Nedelyu 4-yu Velikogo posta posle Liturgii v glavnom khrame Vooruzhennykh sil RF*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/5914188.html>.
- Stattya Volodimira Putina „Pro istorichnu yednist rosiyan ta ukrayintsiv”*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>.
- Strategiya natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii*, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWqoplD1ZzmR5cERog5tZC.pdf>.
- Svyateyshiy Patriarkh Kirill: Russkiy mir – osobaya tsivilizatsiya, kotoruyu neobkhodimo sberech*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3730705.html> <http://www.patriarchia.ru/db/text/3730705.html>.
- Szymaniec P., *Hegłowski model nowoczesnego państwa*, [w:] „*Studia Erasmianna Wratislaviensia*”, z. 2 *Państwo – koncepcje i zadania*, Wrocław 2008.
- Stavlennyya naseleennyia Ukrayiny' do postati Stalina*, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=872&page=6>.
- Surkov V., *Kuda del'sya khaos? Raspakovka stabilnosti*, <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1978.
- Temirov Yu., *Faktor „istorychnoyi pam'yati” u zovnishnij polityci suchasnoyi Rosiyyi*, „Istorychni i politologichni doslidzhennyya” 2018.
- Ukaz prezidenta Ukrayiny pro Den' Ukrayins'koyi Derzhavnosti*, <https://www.president.gov.ua/documents/4232021-39917>.
- Ustinkin S.V., Rudakov A.V., *Identichnost – obekt sovremennogo globalnogo protivoborstva*, „Obozrevatel – Observer” 2017, nr 9.
- Valdayskaya rech Putina. Osnovnye tezisy*, <https://www.vesti.ru/article/1827371>.
- Vidkryte [ukrayinske] suspilstvo ta jogo [rosijski] vorogy*, <https://zbruc.eu/node/25342>.
- Vihrov M., *Liberal'nyj shtam „russskogo mira”*, <https://tyzhden.ua/World/252118>.
- V Kremle otmetili silnoe vliyanie storonnikov natsizma na politiku Ukrainy*, https://lenta.ru/news/2021/07/05/kreml_peskov/.

- Vorontsova O., *Kultura i istoricheskaya pamyat kak resurs „myagkoy sily” Rossii na mezhdunarodnoy arene*, <https://histrf.ru/read/articles/kultura-i-istoricheskaya-pamyat-kak-riesurs-miaghkoi-sily-rossii-na-miezhdunarodnoi-arienie>.
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Przywłaszczenie historii jako sposób walki informacyjno-psychologicznej Rosji przeciwko Ukrainie*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 3(33).
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Kraków 2017.
- Władimir Putin porównuje się do cara Piotra Wielkiego, <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36488421-wladimir-putin-porownuje-sie-do-cara-piotra-wielkiego>.
- Władimir Putin wciela się w historyka, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8209031,wladimir-putin-wciela-sie-w-historyka.html>.
- Wójcik A., *Polityka historyczna jako forma budowy wizerunku Polski na arenie międzynarodowej*, „Świat Idei i Polityki”, t. 15, 2016.
- Yakubin O., *Strasti za vijnoyu: kolektyvna pam’yat’ v Ukrayini (2010 i roky)*, <https://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/>.
- Yakubova L., „Russkiy mir” v Ukraini na krayu prirvy, Kyiv 2018.
- Yedlic’kyj Ye., *Lyeshkek Kolakovs’kyj: istoriya ta vidpovidal’nist*, „Krytyka”, vol. XIV, nr 5/6.
- Yushchenko peresmatryvaet istoriyu i sam stanovitsya zhertvoy istoricheskoy revizii, <https://inosmi.ru/20080424/240985.html>.
- Yushchenko peresmatryvaet istoriyu i sam stanovitsya zhertvoy istoricheskoy revizii, <https://focus.ua/politics/19621>.
- Zakon Ukrayiny Pro uvichnennya peremogy nad nacyzmom u Drugij svitovij vijni 1939-1945 rokiv, „Vidomosti Verhovnoyi Rady” 2015, nr 25.
- Zakon Ukrayiny pro zasudzhennya komunistychnogo ta nacional-socialistychnogo (nacysts’kogo) totalitarny’h rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propagandy yihn’oyi symvoliky, „Vidomosti Verhovnoyi Rady” 2015, nr 26.
- Zarzycka E., *Oblicza autorytaryzmu. Putinizm, czyli zwyczajny, rosyjski faszyzm* (wywiad z prof. Walentym Balukiem), <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2991583>.
- Zashkil’nyak L., *Pro svobodu i obmezheniya v piznanni my’nulogo: ukrayins’ka istoriografiya na pochatku XXI stolittya*, „Harkivs’kyj istoriografichnyj zbirnyk”, t. 15, 2016.
- Zashkil’nyak L., *Istorychna pam’yat’ ta istoriografiya yak doslidnyc’ke pole dlya intelektual’noyi istoriyi*, „Ukrayina: kul’turna spadshhyna, nacional’na svidomist’, derzhavnist’”, 2006-2007/15.
- Zhurhenko T., *Geopolityka pam’yati*, „Krytyka” 2009, nr 3-4.
- Znojek M., *Kultura jako źródło soft power państwa*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2018, nr 53/2.